

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач випускової кафедри

_____ Е.В.Лузік

"__" _____ 2021 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ "МАГІСТР"

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність 053 "Психологія"

Освітньо-професійна програма "Практична психологія"

Тема: "Розвиток формування толерантності до невизначеності у майбутніх практичних психологів"

Виконавець: студентка (ПП 101 Мз) Августінова Олена Русланівна

Керівник: доктор педагогічних наук, професор Лузік Ельвіра Василівна

Нормоконтролер: _____ Михеєва Т. О.

(підпис)

КИЇВ 2021

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій
Кафедра педагогіки та психології професійної освіти
Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітньо-професійна програма «Практична психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Лузік Е.В.

«__» _____ 2021 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Августінової Олени Русланівни

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Розвиток формування толерантності до невизначеності у майбутніх практичних психологів», затверджена наказом ректора від «04» жовтня 2021 р. № 2133/ст.

2. Термін виконання роботи: з 11 жовтня 2021 до 16 грудня 2021 р.

3. Вихідні дані до роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків загальним обсягом 76 сторінок, з них обсяг основного тексту 54 сторінки, список використаних джерел нараховує 58 позицій.

4. Зміст пояснювальної записки: Вступ; Розділ 1. Теоретичне обґрунтування толерантності до невизначеності у майбутніх практичних психологів; Розділ 2. Експериментальне дослідження толерантності до невизначеності у майбутніх практичних психологів; Розділ 3. Апробація програми формування толерантності до невизначеності у майбутніх практичних психологів; Висновки; Список використаних джерел та літератури; Додатки.

5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного матеріалу): 7 таблиць, 5 рисунків.

Календарний план-графік

№ пор	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Опрацювання та реферування літератури з теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження	11.10.2021	
2.	Формулювання мети, завдання досліджень. Складання попереднього плану роботи. Узгодження з керівником	15.10.2021	
3.	Написання основної частини. Перше читання керівника	15.11.2021	
4.	Написання висновків.	22.11.2021	
5.	Оформлення роботи. Подання дипломної роботи на розгляд керівнику	29.11.2021	
6.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	06-09.12.2021	
7.	Опрацювання зауважень і виправлення недоліків	13.12.2021	
8.	Подання остаточного варіанту на кафедру	16.12.2021	
9.	Захист кваліфікаційної роботи	28-29.12.2021	

Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв

8. Дата видачі завдання: « ___ » _____ 2021 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Лузік Е.В.

(підпис керівника) (П.І.Б.)

Завдання прийняв до виконання _____ Августинова О.Р.

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи "Розвиток толерантності невизначеності у майбутніх практичних психологів" : 76 сторінок, 58 використаних джерел та літератури, 4 додатки.

Об'єкт дослідження - толерантність до невизначеності.

Предмет - взаємозв'язок толерантності до невизначеності з мотивами прийняття рішень майбутніх психологів.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному доослідженні особливостей характеру взаємозв'язку толерантності до невизначеності з мотивами прийняття рішень майбутніх психологів.

У кваліфікаційній роботі розкрито проблему формування толерантності до невизначеності у майбутніх практичних психологів, а також висунуто гіпотезу про те, що толерантність до невизначеності у майбутніх практичних психологів пов'язана з мотивами прийняття рішень. Описано феномен толерантності до невизначеності та проведено його психологічний аналіз, а саме: розглянуто сутність та типи ситуації невизначеності, проведено дослідження та сформовано і проведено апробацію програм формування толерантності до невизначеності у майбутніх практичних психологів.

Практичне значення роботи полягає в тому, що визначені психологічні умови формування толерантності до невизначеності, апробований пакет діагностичних методик та розроблена програма можуть бути використані викладачами закладів вищої освіти для підвищення якості професійної підготовки психологів, а також підвищення їхньої кваліфікації в умовах післядипломної освіти. Розроблений та апробований у дослідженні методичний інструментарій може стати складовою моніторингу професійного та особистісного розвитку психологів, здатних ефективно діяти в умовах невизначеності.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ, ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ,
AMBIGUITY. TOLERANCE, INTOLERANCE, PERSONALITY

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ	10
1.1. Феномен «толерантність до невизначеності» і його психологічний аналіз	10
1.2. Сутність і типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів	17
1.3. Толерантність до невизначеності як чинник прийняття рішень особистістю	24
Висновки до першого розділу	27
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ	29
2.1. Експериментальна база та етапи дослідження	29
2.2. Діагностичне дослідження толерантності до невизначеності	29
2.3. Психологічні кореляти формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів	31
Висновки до другого розділу	36
РОЗДІЛ 3. АПРОБАЦІЯ ПРОГРАМИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ..	38
3.1. Побудова програми розвитку толерантності до невизначеності в умовах особистісного змінювання	38
3.2. Апробація програми розвитку толерантності до невизначеності	50
3.3. Рекомендації щодо формування толерантності до невизначеності	53
Висновки до третього розділу	56
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	63
ДОДАТКИ	69

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. Світ сучасної людини дедалі частіше характеризується як простір невизначеності та ризику.

Звернення до поняття «невизначеність» у сучасній соціальній психології багато в чому пов'язане з високим темпом змін, що відбуваються у сучасних соціальних системах; трансформацією комунікації, коли людина виявляється залученою в безліч ситуацій спілкування; з появою нових соціальних ситуацій, відсутніх раніше в досвіді суб'єкта. Цю соціальну реальність дослідниця Г.М. Андреева визначає як соціальну нестабільність, яка пред'являє підвищені вимоги до суб'єкта щодо активності [13].

Невизначеність у вигляді відсутності однозначності, визначеності може бути помічена у багатьох ситуаціях: в міжособистісній комунікації, в повсякденності, в процесі прийняття рішень, в процесі міжгрупової й міжособистісної взаємодії, під час вирішення завдань навчальної і професійної діяльності, в процесі прийняття рішень. В міжособистісній комунікації невизначеність пов'язана із полісемантичністю понять, які застосовуються, невідповідністю їх інформації, яка надходить шляхом невербальних та вербальних каналів. Неоднозначність, неясність ролевих моделей учасників з існуючих суперечностей стає приводом виникнення невизначеності. В процесі вирішення завдань професійної діяльності, до того ж у важких життєвих обставинах дефіцит необхідної інформації, неясні критерії результативності і ймовірнісний характер розвитку ситуації спричиняють невизначеність.

Дослідник Р.В. Нортон, завдяки проведеному ним контент-аналізу статей, що пов'язані з проблемою невизначеності, виокремив вісім різних категорій, за допомогою яких розкривається зміст цього поняття [49]:

- незрозумілість;
- несумісність та суперечливість;
- мінливість;

- дефіцит інформації;
- неструктурованість;
- ймовірність;
- неточність, фрагментованість і неповнота;
- множинність суджень.

Згідно з думкою К. Стойчевої – дослідниці з Болгарії, введення в апарат психології поняття «толерантність до невизначеності» обумовлено потребою в поясненні особливостей поведінки індивіда в багатозначних, невизначених ситуаціях, в тому числі – готовності особистості приймати дані ситуації чи уникати їх [54].

Нинішній світ стає все складнішим і ставить перед людиною проблему пошуку адекватної відповіді на її виклики. Події, які трапились у 2020 році разом із новою коронавірусною інфекцією внесли докорінну зміну в соціальні практики багатьох людей, спричинили необхідність приймати рішення з високим рівнем відповідальності й адаптуватися в суперечливих умовах, які повсякчас змінюються.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури дає змогу побачити, що проблему невизначеності у різній мірі, насамперед у контексті толерантності до невизначеності, досліджували як зарубіжні (Р. Бріслін, С. Баднер, Н.Нортон, Р. Халлман, Е. Френкель-Брунsvік та ін.), російські (О. Луковицька, В.Зінченко, Д. Леонтьєв, Т. Корнілова, та ін.) так й українські науковці (М. Шаповал, Л. Бурлачук, П. Лушин, А. Гусєв, С. Максименко, Є. Носенко,).

Об'єктом дослідження є толерантність до невизначеності.

Предмет дослідження – взаємозв'язок толерантності до невизначеності з мотивами прийняття рішень майбутніх психологів.

Мета дослідження: вивчити характер взаємозв'язку толерантності до невизначеності з мотивами прийняття рішень майбутніх психологів.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі **завдання:**

1) проаналізувати літературні джерела щодо проблеми толерантності до невизначеності та її особливостей у майбутніх психологів;

2) підібрати методики, спрямовані на вивчення взаємозв'язку толерантності до невизначеності та таких індивідуальних особливостей як мотиви прийняття рішень;

3) провести емпіричне дослідження взаємозв'язку толерантності до невизначеності та мотивів прийняття рішень із залученням методів статистичної обробки даних;

4) проаналізувати та співвіднести отримані дані з наявними в літературі.

Методологічна база дослідження. Концепція культурно-історичного розвитку психіки дитини Л. С. Виготського, теорія діяльності А. Н. Леонтьєва, теоретичні уявлення про закономірності розвитку підлітка (Ж. Піаже, Е. Еріксон, Л. І. Божович, Д. Б. Ельконін, М. І. Фільдштейн), теоретичні уявлення толерантності до невизначеності як риси особистості (Д. Маклейн, Т. В. Корнілова, І. Н. Леонов), інтегративна модель мотивації досягнення (Т. О. Гордєєва), теорія самодетермінації (Р. Райан, Е. Десі), теорія самоефективності (А. Бандура), концепція ментальних ресурсів суб'єкта (Хазова С. А.)

Як **гіпотеза** даного дослідження виступало припущення про те, що толерантність до невизначеності майбутніх психологів пов'язана з мотивами прийняття рішень.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано комплекс теоретичних і експериментальних методів:

- теоретичні: аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення даних теоретичних й експериментальних досліджень, теоретичне моделювання для з'ясування понятійно-термінологічного апарату толерантності до невизначеності майбутнього психолога, визначення психологічних умов формування цієї здатності під час професійної підготовки та її теоретико-методологічної бази;

- емпіричні: спостереження за особливостями прояву толерантності до невизначеності у майбутніх психологів, бесіда, психодіагностичні методи:

опитувальник «Особистісні фактори прийняття рішень» (ОФР-25) (в модифікації Т. Корнілової); методика «Толерантність до невизначеності» Маклейна (адаптація О. М. Осика); формувальний експеримент для цілеспрямованого формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів за розробленою експериментальною програмою; статистичні методи: критерій χ^2 - кореляційний, дисперсійний аналіз з подальшою їх якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням результатів дослідження.

Наукова новизна та теоретична значущість роботи: полягає у подальшому розвитку теоретичних засад формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів; абсолютно позитивне ставлення до майбутніх психологів; принципи: нелінійності змінювання, невизначеності, колективного суб'єкта.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що визначені психологічні умови формування толерантності до невизначеності, апробований пакет діагностичних методик та розроблена програма можуть бути використані викладачами закладів вищої освіти для підвищення якості професійної підготовки психологів, а також підвищення їхньої кваліфікації в умовах післядипломної освіти. Розроблений та апробований у дослідженні методичний інструментарій може стати складовою моніторингу професійного та особистісного розвитку психологів, здатних ефективно діяти в умовах невизначеності.

Структура та обсяг роботи: Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, та додатків. Повний обсяг роботи становить 65 сторінок, основний зміст викладено на 54 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

1.1. Феномен «толерантність до невизначеності» і його психологічний аналіз

Толерантність до невизначеності – це науковий конструкт, що має безліч трактувань. Виділимо ряд підходів, що склалися щодо даного феномена:

- толерантність до невизначеності як риса особистості;
- толерантність до невизначеності як ситуаційно-специфічна установка;
- толерантність до невизначеності як метакогнітивний процес та навичка.

У більшості робіт цей науковий конструкт сприймається як риса особистості. Ряд дослідників доповнюють поняття, акцентуючи увагу на необхідності розгляду толерантності до невизначеності в контексті середовищних факторів, при цьому толерантність до невизначеності виступає як конструкт, специфічний для тієї чи іншої області, але не переноситься на іншу область, тобто він розглядається як ситуаційно-специфічна установка. У цьому пропонуються конструкти толерантності до невизначеності як одновимірного чи багатовимірного феномена.

Іншого погляду дотримуються автори, в роботах яких толерантність до невизначеності розуміється як навичка, метакогнітивний процес, а не як стабільна і слабо змінювана риса особистості, що дозволяє ставити питання про способи розвитку толерантності до невизначеності.

В англійській літературі, як зазначає дослідник А. Лахана, залучаються такі поняття, як *tolerance of ambiguity*, *tolerance for ambiguity*, *intolerance of ambiguity*, *intolerance for ambiguity*, *ambiguity tolerance*, *ambiguity intolerance*,

«Tolerance-intolerance of ambiguity» [42]. Необхідно відзначити, що поряд з поняттям «ambiguity» автори часто оперують поняттям «uncertainty», припускаючи їх синонімічність, або акцентуючи увагу на тому, що поняття «ambiguity» ширше і включає всі явища невизначеності, багатозначності, неоднозначності, а «uncertainty» пов'язане лише з явищами неточності, невпевненості.

Незважаючи на різноманіття трактувань, завдання, які вирішуються авторами при різних підходах, близькі: пояснити як люди сприймають і долають невизначеність, неструктурованість, що проявляється в життєвих ситуаціях; запропонувати модель феномена, що дозволяє диференціювати людей за їх здатністю приймати невизначеність; розкрити механізми подолання; описати можливі способи розвитку толерантності до невизначеності.

Вперше поняття «інтолерантність до невизначеності» та «толерантність до невизначеності» були запропоновані польсько-австрійським психологом Е. Френкель-Брунsvік у 1948 та 1949 роках у контексті проблем етнічних стереотипів та антисемітизму [33; 34]. У публікації 1948 р. «Intolerance of ambiguity as an emotional perceptual personality variable» автор зазначає, що забобони частіше виявляються в дихотомічних концепціях статевої поведінки, взаємин батьків і дітей та міжособистісних відносинах в цілому [34]. Людей, схильних до забобонів, вирізняє тенденція до однозначної категоризації (слабкий - сильний, чистий - брудний, моральний - аморальний) при оцінці інших людей; небажання думати у контексті ймовірностей; порівняльна нездатність відмовлятися від установок, що склалися при вирішенні інтелектуальних завдань; пошук авторитету та опора на його думку.

У роботі 1949 р. «Tolerance towards ambiguity as a personality variable» Е. Френкель-Брунsvік визначає толерантність до невизначеності як емоційну і перцептивну особистісну змінну [33]. Предметом наукового інтересу для автора виступала роль мотиваційних чинників у процесі сприйняття. Вона спиралася на психоаналітичний концепт «емоційної амбівалентності» як

співіснування в одного індивіда протилежних емоцій, почуттів, установок по відношенню до об'єкта. Для наукової валідизації даного психоаналітичного конструкту дослідниця Е. Френкель-Брунsvік необхідно було знайти фактори, які можна формалізувати. Вона припустила, що витіснена амбівалентність може виявлятися на когнітивному рівні у вигляді ригідного та неадекватного сприйняття реальності. У роботі описано тип особистості, який має високий рівень інтолерантності до невизначеності, що характеризується тенденцією до прийняття рішень за принципом чорне - біле; робити поспішні висновки без урахування значних чинників та реального стану справ; прагнути до безумовного прийняття чи заперечення у відносинах коїться з іншими людьми.

Е. Френкель-Брунsvік запропонувала низку процедур для оцінки толерантності до невизначеності /інтолерантності до невизначеності (багатозначності).

Очікувалося, що у ригідної особистості будуть рідше спостерігатися флуктуації при сприйнятті невизначених (багатозначних) фігур, що вони довше дотримуватимуться первинного образу об'єкта і будуть менш чутливі до змін у ньому, а при вирішенні завдань будуть довше притримуватися першого успішного способу вирішення, навіть якщо потенційно можливі простіші. Відповідно – інтолерантна до невизначеності особистість демонструє труднощі при розпізнаванні невизначеної ситуації, відносно нездатність змінювати свою поведінку при зміні ситуації та ригідна, неоптимальна поведінка, що відтворює минулий досвід, але не відповідає ситуації, що змінилася.

Психологиня Е. Френкель-Брунsvік порушила питання, чи є конструкт інтолерантності до невизначеності генеральним, виступаючи базовою рисою особистості; чи специфічним, що функціонує при сприйнятті лише певних соціальних об'єктів. Як зазначають науковці К. Дюрхейм і Д. Фостер [31], у подальших дослідженнях толерантності до невизначеності / інтолерантності до невизначеності стала розглядатися як базова риса особистості, і сталося це

завдяки включенню толерантності до невизначеності / інтолерантності до невизначеності в теорію авторитарної особистості (Т. Адорно, Е. Френкель-Брунsvік, Д. Левінсон, Н. Санфорд) як одна з характеристик, типових для авторитарної особистості, що пояснюють її поведінку [23].

У 1962 р. С. Буднер, критикуючи той факт, що толерантність до невизначеності та інтолерантність до невизначеності стали швидше елементами політичної теорії авторитаризму, знову порушує питання про власне психологічний зміст даного конструкту [27] і запропонував визначення інтолерантності до невизначеності як риси особистості, розробивши відповідний опитувальник. С. Буднер бачить у інтолерантності до невизначеності «тенденцію сприймати (інтерпретувати) невизначені ситуації як джерело загрози» [27, с.29].

Він виділив такі ознаки невизначеної ситуації:

- новизна (абсолютно нова ситуація, яка раніше не зустрічалася в досвіді);
- складність (складна ситуація з великою кількістю змінних);
- нерозв'язність (різні елементи ситуації породжують суперечливі інтерпретації).

С. Буднер зазначає, що у поведінці інтолерантність до невизначеності не реалізується, не включає у себе його конкретних форм, проте поведінка чи перевагу тих чи інших форм активності та соціальних феноменів стає проявом інтолерантності до невизначеності. Так, сама по собі інтолерантність до невизначеності не є безпосередньою причиною переваги, наприклад цензури, проте перевага цензури в більшості ситуацій може бути розглянута як ознака інтолерантності до невизначеності.

Узагальнивши сформовані погляди на інтолерантність до невизначеності, С. Буднер в 1965 р. дійшов висновку, що конструкт інтолерантності до невизначеності несе у собі як мінімум два значення [26]. По-перше, виступає як базовий феномен, що впливає на перебіг всіх емоційних і когнітивних процесів, на когнітивні стилі особистості,

переконання і систему соціальних установок, на міжособистісну і соціальну поведінку, і навіть на поведінку у складних ситуаціях. По-друге, виступає як характеристики «перцептивного апарату» особистості, отже інтолерантні до невизначеності індивіди демонструватимуть ідентичну перцептивну поведінку при сприйнятті об'єктів.

Відповідно С. Буднер виділив первинні та вторинні характеристики інтолерантної до невизначеності особистості.

До первинних він відніс характеристики когнітивного стилю:

- ригідну дихотомізацію у фіксовані категорії, назвавши їх «потребою в категоризації»;
- пошук визначеності, однозначності та уникнення невизначеності, багатозначності («потреба у визначеності»);
- неприпустимість співіснування позитивних і негативних аспектів в одного і того ж об'єкта (наприклад, «поганих» і «хороших» рис в однієї людини);
- прийняття ригідних установок, поглядів життя за принципом «чорне - біле»;
- перевагу знайомого незнайомому;
- відкидання всього незвичайного, що відрізняється від звичного;
- стійкість первинного образу при сприйнятті об'єктів, що змінюються;
- прийняття рішення на ранніх етапах та відданість йому в перцептивно невизначеній ситуації;
- передчасні висновки, висновки.

До вторинних було віднесено риси особистості:

- авторитаризм;
- догматизм;
- ригідність;
- закритість нового досвіду;
- наявність етнічних забобонів;
- низька креативність;

- тривожність;
- екстрапунітивність;
- агресивність.

Науковці Д.Т. Кенні і Р. Гінзберг вже в 1958 р. зауважують, що в більшості робіт, що проводяться після публікації «Дослідження авторитарної особистості» Т. Адорно та ін [23], толерантність до невизначеності розглядалася як базова риса, за відсутності аргументів, що дозволяють підтвердити або спростувати дане положення [41]. При цьому дослідники не враховували той факт, що сама Е. Френкель-Брунsvік висловлювала побоювання з приводу поспішної генералізації запропонованого нею конструкту.

Так, дослідник Р. Hallman (1967) пропонує під толерантністю до невизначеності розуміти «здатність приймати конфлікт і напруження, які виникають у ситуації двоїстості, протистояти незв'язаності та суперечливості інформації, приймати невідоме, не почуватися незатишно перед невизначеністю» [36].

Науковець А.П. МакДональд (1970), проаналізувавши дослідження толерантності до невизначеності, дійшов висновку, що, хоча існуючі підходи до толерантності до невизначеності значно перетинаються, загального визначення виробити не вдалося [45]. Слідом за С. Буднер він розглядає толерантність до невизначеності як базову межу.

Дослідник Р.В. Нортон (1975) описує інтолерантність до невизначеності як рису особистості, пов'язану з безліччю поведінкових феноменів, наприклад, небажанням аналізувати проблеми в термінах ймовірностей і перевагою ясних, зрозумілих ситуацій. Він визначив її як «тенденцію сприймати невизначену інформацію як різновид психологічного дискомфорту чи загрози» [49].

Дослідник Дж. Сіданіус (1978) розглядає толерантність до невизначеності як основну рису особистості [53].

Науковці НГ. Роттер та А.Н. О'Коннел (1982) визначають толерантність до невизначеності як рису особистості [51].

Дослідник Дж. Рей (1987) пропонує розглядати інтолерантність до невизначеності як ситуаційно-специфічну змінну, при цьому враховувати особливості інструментарію, що застосовується [50].

С. М. Елі (1989) задається питанням про допустимість розгляду особистісних змінних і характеристик когнітивного стилю, в тому числі і толерантності до невизначеності, як щодо стабільних або актуалізуються залежно від ситуації [32].

Вчені С.М. Андерсон та А.Х. Шварц (1992) пропонують ситуаційно-специфічне розуміння риси толерантності до невизначеності як предиктора депресії лише за наявності роздумів про негативні аспекти життя [24].

ДЛ. Маклейн (1993), розглядаючи толерантність до невизначеності як рису, «розкид реакцій, від відкидання до привабливості, при сприйнятті невідомих, складних, динамічно невизначених стимулів, або таких, що мають суперечливі інтерпретації» [46, с.184], виділяє три її аспекти:

- сприйняття нових, складних та/або нерозв'язних ситуацій як джерел загрози (слід за С. Буднер);

- зв'язок толерантності до невизначеності з авторитаризмом та забобонами (слід за Е. Френкель-Брунsvік);

- уникнення визнання невизначеності та судження про ймовірні події за недостатньо ясних умов на основі свого минулого досвіду, слідом за Еллсберг.

Дослідники С.С. Чен і Р. Хойберг (2000) говорять про толерантність до невизначеності як особистісну змінну [28].

Науковці Л.М. Саллот та Л. Лайон (2003) спираються на моделі толерантності до невизначеності як риси, запропоновані Е. Френкель-Брунsvік і С. Буднер, і вважають, що ця риса залишається стабільною в часі [52].

С. Бакаліс та Т. Джоінер (2004) відносять толерантність до невизначеності до стійких характеристик (рисів) особистості, що впливає на взаємодію з оточуючими та поведінку в різних ситуаціях [25].

Ф. Хартманн (2005) бачить у толерантності до невизначеності індивідуальну характеристику [37].

П. Клампітт та М.Л. Вільямс (2007) включають толерантність до невизначеності до групи особистісних характеристик [29].

Ф. Зенасні (2008) зазначає, що толерантність до невизначеності / інтолерантність до невизначеності переважно розглядається як особистісна риса [56].

БД. Наємі (2009) називає толерантність до невизначеності стабільною особистісною рисою [48].

Таким чином, розгляд толерантності до невизначеності як риси особистості передбачає погляд на даний конструкт як стабільний у часі, що змінюється лише під впливом нового досвіду або цілеспрямованої активності самого суб'єкта.

1.2. Сутність і типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів

Поняття «ситуація невизначеності» і «проблемна ситуація» являються синонімічними, проте не рівноцінними поняттями. Зупинимо нашу увагу на зіставленні їх між собою. В розумінні проблемної ситуації ми апелюємо до робіт В.Т.Кудрявцева [11], А.М. Матюшкіна [12] й інших. Проблемна ситуація так само як і ситуація невизначеності виникає в структурі цілеспрямованої діяльності у вигляді ситуації перешкоди на шляху до досягнення мети й з'являється в той час, коли неможливо вирішити певне завдання відомими засобами та способами. В той же час у проблемній ситуації у вигляді перешкоди виступає недостатній обсяг інформації задля вирішення завдання. Водночас, як у ситуації невизначеності перешкодами виступають як нестача, так й суперечливість, нечіткість зокрема надмірність інформації.

Об'єктивними характеристиками ситуації невизначеності й проблемної ситуації являється засоби досягнення, мета, програма дій (зовнішніх і

внутрішніх). Проте в проблемній ситуації дані характеристики становлять відомі умови і їх можливо розглядати у вигляді «заданих» до початку появи перешкоди, що виступає як об'єктивна суперечність, яка склалася між потребою у досягненні мети та відсутньою в даний момент можливістю її досягнення. В той час як в ситуації невизначеності дані показники являються мінливими, динамічними, залежними від різноманітних чинників, змінних, зв'язаних і протиріч, які з'являються між суб'єктивними параметрами особистості.

Через виявлення перешкоди, неочевидності шляху й екстремальності умов до досягнення мети здійснюється перетворення якості суб'єктивних переживань в ситуаціях невизначеності й проблемних ситуаціях. У випадку проблемної ситуації з'являється невпевненість як результат суб'єктивної невизначеності в успіху. Ситуації невизначеності, навпаки, пов'язані не тільки з невпевненістю, а торкаються різних емоційних станів від цікавості й інтересу до тривоги і страху, більш того вони можуть змінюватися впродовж усього розв'язання завдання.

Проблемні ситуації можуть бути детерміновані як суб'єктивними, так й об'єктивними чинниками, в той час як ситуація невизначеності недетермінована як суб'єктивними чинниками, так і об'єктивними.

Отже, для ситуації невизначеності властиво, що в її основі знаходиться проблемна ситуація, яка з'являється не лише за нестачі інформації, проте й за її надмірності. Ситуація невизначеності зумовлює неоднозначну суб'єктивну оцінку сприйняття інформації щодо неї та має динаміку, що визначається ступенем можливої її зміни, модифікації чи перетворення в інтервалі часу, порівнянному із часом вирішення завдання в даних умовах. Третьою властивістю ситуації невизначеності являється складність, що виражається у вигляді функції числа факторів, змінних, зв'язків, об'єктів, які потрібно враховувати в процесі вирішення ситуації невизначеності.

Ситуації невизначеності відіграють вагоме значення у професійній діяльності психолога, ми можемо свідчити щодо того, що результати і

характер професійної діяльності психолога повсякчас залежатимуть від ступеня невизначеності, що з'являється в ній. Дана ситуація може зумовити появу в свідомості психолога двох різноспрямованих тенденцій: з однієї сторони, пошук сенсу того, що відбувається, й вирішення завдань, які з'являються у невизначеності, з іншої сторони, потреба в додаткових особистісних, поведінкових та когнітивних ресурсах за неможливості знайти потрібне рішення. Чим вищою являється невизначеність, тим, з однієї сторони, більша кількість професійних й особистісних ресурсів необхідна для того, аби її витримувати, не порушуючи професійного здоров'я. А з іншої сторони, здебільшого психологу надається можливість осмислено приймати свої рішення, будувати психологічну діяльність ґрунтуючись на гуманітарно-антропологічних цінностях з позиції креативного підходу, долати стандартні поведінкові й освітні моделі, робити професійний вибір та брати на себе відповідальність. Йому доводиться здійснювати оцінку ймовірним негативним і сприятливим наслідкам власних дій для учасників освітнього процесу й самого себе, можливість відхилення від обраної мети, ймовірність одержання несподіваних й бажаних результатів. Ситуації високої невизначеності в професійній діяльності обумовлюють необхідність розроблення й апробації таких нестандартних підходів розвитку психолога, що б, з однієї сторони, давали б змогу зберігати здоров'я психолога в процесі вирішення нових психологічних завдань, а з іншої – стимулювали б інноваційну діяльність і підтримували професійний розвиток.

Невизначеність може стати фактором, який зумовлює появу стресу, напруги, фрустрації, яка призводить до порушення професійного здоров'я чи навіть кризових ситуацій. Конструктивний вихід із ситуації невизначеності, заснований на усвідомленій активності й дає змогу зберігати професійне здоров'я психолога в умовах невизначеності.

Нинішня система освіти недостатньо готує практичного психолога до дії за умов ситуацій невизначеності як амбівалентної умови, яка вимагає великої кількості професійних ресурсів і напруги, а з іншої сторони, яка дозволяє

проявити творчість. Саме тому, на наш погляд корисною, а також нагальною проблемою, слід застосовувати ситуацію невизначеності як одну із технологій професійного розвитку психолога.

Головними видами діяльності психолога являються: профілактичний, просвітницько-пропагандистський, психодіагностика та психокорекція, психотерапія, психологічне консультування [3]. Аналіз сутності ситуацій невизначеності показує, що типологія ситуацій невизначеності у професійній діяльності психолога досі спеціально не розглядалась, через що пропонуємо власну типологію.

За джерелом появи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів можливо виділити як зовнішні так й внутрішні:

- зовнішні ситуації невизначеності з'являються в процесі взаємодії із зовнішнім середовищем, що характеризується мінливістю, непередбачуваністю, динамічністю, до того ж беручи до уваги поліфункціональність самої діяльності психолога;

- внутрішні ситуації невизначеності пов'язані із внутрішніми протиріччями психолога, які з'являються під час когнітивної побудови та осмислення образу професійної діяльності, суб'єкт-суб'єктних відносин, побудови ієрархії смислів професійної діяльності, побудови особистісної Я-концепції.

Профілактика, як вид діяльності психолога, має за мету охорону психічного здоров'я, попередження неблагополуччя у розвитку групи, суспільства, людини, а також формування психологічних умов, сприятливих для даного розвитку [3]. Внутрішні ситуації невизначеності містять у собі необхідність попередження появи надмірної психологічної напруги в суспільстві, що переживає кризові стани, пов'язані з невизначеністю, знаходячись самому в стані невизначеності, зовнішні – комунікативну невизначеність в процесі надання психологічної підтримки найбільш вразливим верствам населення.

Психологічне консультування має за мету надання різним прошаркам населення консультативної допомоги, що стосуються психологічних питань, а також допомогу клієнтові в дослідженні своєї особистості, в розумінні власних взаємин з оточуючим світом, оцінці власних проблем [1]. Внутрішні ситуації невизначеності передбачають невизначеність в рефлексії у вигляді можливості цілковитого усвідомлення взаємодії з клієнтом; невизначеність у формулюванні робочої гіпотези (понад усе у початківців); невизначеність в процесі конкретизації проблеми клієнта; суб'єктивну невизначеність дієвості й ефективності психологічного консультування. Зовнішні ситуації невизначеності пов'язані із труднощами під час встановлення контакту з клієнтом; «розмитістю» проблематики клієнта»; невизначеністю в пошуку оптимальних шляхів розв'язання проблеми; невизначеністю у комунікації (вибір змісту продуктивної взаємодії з клієнтом).

Метою психодіагностики являється обстеження психіки пацієнта (чи соціально-психологічних властивостей соціальної групи) через спеціальні методики задля постановки психологічного діагнозу [3]. Внутрішні ситуації невизначеності характеризуються невизначеністю за умов обмеженого часу під час складання програми обстеження й обранні потрібних психодіагностичних методів; невизначеністю під час складання психологічного діагнозу; обранням вірної стратегії у ситуації невизначеності, неузгодженістю одержаних результатів за різними методиками. Зовнішні ситуації невизначеності містять у собі комунікативну невизначеність під час збору відомостей щодо особливості явища, що вивчається; невизначеність під час взаємодії з клієнтом, в той час як потрібно обрати найтерапевтичніший спосіб пред'явлення результатів дослідження.

Психокорекція передбачає позбавлення від недоліків у розвитку особистості; розширення діапазону реагування клієнта на ті або інші подразники, формування навичок, які роблять його поведінку більш гнучкою, збільшують адаптивні можливості особистості [3]. Внутрішні ситуації невизначеності являють собою невизначеність за умов відмови клієнта від

виюраних методів корекційного впливу, невизначеність через недостатність прогнозованості очікуваних результатів корекційного втручання; зовнішні – проблема формування довірчих стосунків із клієнтом за умов невизначеності, невизначеність впливу психолога на відносно незалежні конкретні складові внутрішнього світу людини.

Психотерапія передбачає сприяння в становленні повноцінної особистості, що спроможна займати творчу та активну позицію стосовно себе і власної життєдіяльності, долати травмуючі ситуації й переживання, приймати рішення й плідно діяти у відповідних соціально-культурних умовах [3]. Внутрішні ситуації невизначеності за цього виду діяльності психолога/психотерапевта полягають у невизначеності в процесі побудови особистої моделі глибинного проникнення в особистість іншого й здійснення прогресивних зрушень у її взаємодії зі світом шляхом зміни світосприймання формування умов задля повноцінного становлення особистості. Зовнішні ситуації невизначеності характеризуються тим, що, стикаючись із внутрішніми проблемами пацієнта, що знаходиться в стані невизначеності, сам психолог може відчувати деяку невизначеність протягом певного часу.

Як впливає із запропонованих типів ситуацій невизначеності, психолог у своїй професійній діяльності, незалежно від будь-яких її видів (особливо початківець), потрапляє в ситуацію невизначеності, що супроводжується і когнітивним осмисленням, і емоційним переживанням, і віднаходженням продуктивних шляхів розв'язання проблеми. Слід зазначити, що за можливостями, які надають ситуації невизначеності в професійній діяльності психологів, можна розділити ситуації невизначеності на ті, що розвивають, і ті, що перешкоджають професійному розвитку.

Так, розвиваючі ситуації невизначеності [4] в професійній діяльності психологів засновані на сприйнятті їх як особистісного завдання, яке має особистісний сенс. Такі ситуації відкривають нові різноманітні можливості для професійного саморозвитку, самовдосконалення, знаходження нових моделей та стратегій професійної діяльності психологів. У свою чергу,

перешкоджаючі ситуації невизначеності [4], засновані на відсутності продуктивних способів їхнього вирішення, особистість страждає від невизначеності або намагається боротися з нею, регламентувати її [6].

З іншого боку, як зазначає П. В. Лушин [9], існує зв'язок декількох перехідних контекстів або, відповідно, типів відносин в єдиний контекст, який можна назвати посттравматичним зростанням, що характеризується певною послідовністю етапів: пасивної інтолерантності, що пов'язується зі стражданням і виразом емоцій горя, відчаю, депресії тощо; активної інтолерантності, що виявляється у спробі регламентування, впорядковування власних реакції в рамках існуючих змістів і способів; толерантності, що характеризується прагненням до використання переваг хаосу і невизначеності; посттравматичного зростання, коли хаотичний і невизначений стан усвідомлюється в термінах конструктивної реакції на хаос і невизначеність (сенситивність до випадкових подій, «порядок через хаос», регуляція).

При цьому кожен з чотирьох етапів містить в собі ознаки «мікро-дезорганізації», невизначеності або хаосу: неможливість припинити страждання – на першому етапі, безуспішна спроба регламентації – на другому, фіксація умовно патологічної реакції як можливості – на третьому. Всі ці форми мікро-дезорганізації, хаосу і невизначеності виступають в якості умови для переходу в новий контекст самоорганізації і саморозвитку. За таких умов важливим є відстеження зміни контекстів реагування на невизначеність від інтолерантного до толерантного, а саме, від «пасивного», «активного» і «утилітарного» ставлення до недефіцитарного ставлення [6].

Таким чином, знання типології ситуацій невизначеності, етапів прийняття невизначеності і зміни контексту реагування на невизначені ситуації від дефіцитарного до профіцитарного, створює можливість для ефективної професійної діяльності психологів.

1.3. Толерантність до невизначеності як чинник прийняття рішень особистістю

Ще більш розбіжні погляди науковців щодо ухвалення рішення, що розглянутий одним із елементів функціональної психологічної системи діяльності [28]. Звернемо увагу на співвідношення понять «прийняття рішення» і «вибір» не лише як на функції діяльності, а й, насамперед, як властивості та характеристики особистості. Дослідження прийняття рішення, що були зроблені Л. Коломеець та І. Морозовою в руслі когнітивного підходу, дали можливість представити «вибір як потребу особистості у формуванні деякої смислової системи, знаходження себе у світі, власного майбутнього, власних подальших дій й самого себе» [10, с. 112]. Вивчаючи співвідношення вибору та прийняття рішень, А. Бретман представляє життєвий вибір у вигляді «механізму цілковитої зміни життєвих сенсів, джерело особистісних трансформацій, процес розгортання життєвих орієнтирів особистості та структурування згідно з ними своїх перспектив» [05, с. 84]. Ми вважаємо, що варто внести уточнення в окреслене формулювання. Вибір варіанту рішення являється не джерелом, а наслідком особистісних трансформацій, завершенням реального процесу вибору конкретного варіанту рішення індивідом та наданням переваги одній із можливих альтернатив усім іншим. Вибір являє собою водночас і прояв волі, і акт самореалізації цілісної особистості, яка саморозвивається [19].

Аналіз понять «прийняття рішення» та «вибір» доречно проводити, відштовхуючись від розуміння їх джерела – сутності особистості, сформульованої С. Максименко: «Особистість являє собою форму існування психіки людини, що являє собою цілісність, спроможну до самовизначення, саморозвитку, свідомої предметної саморегуляції та діяльності й володіє власним неповторним й унікальним внутрішнім світом. У визначенні акцентовано на головному: природа людської психіки – особистісна. Вищий, з відомих нам, рівень розвитку буття, наділений рефлексією і отже

спроможний відобразити інше буття та себе, втілюється і стає дійсним способом існування конкретного індивіда» [15, с. 14].

Необхідно зауважити, що однією із перших та результативних спроб аналізу провідної ролі суб'єктивного факторів у прийнятті рішень була здійснена дослідником Ю. Козелецьким [9]. Особливістю запропонованої ним системи прийняття рішень являється виділення результату вибору, що залежить не лише від об'єктивних умов, а й від індивіда, що приймає рішення. Науковець застосовує у системі водночас декілька базових понять, на кшталт поняття корисності (цінності) вибору для суб'єкта, поняття суб'єктивної ймовірності вибору тощо [9, с. 90], наближаючись до вивчення тієї реальності, яку уявляє індивід, що приймає рішення.

Сучасні дослідження демонструють, що якраз прийняття рішення багато в чому визначає процесуальні, змістовні й результативні параметри життєдіяльності особистості. Таким чином, «ціна помилки» за неадекватний вибір індивіда, ймовірні неправильні рішення, дуже висока. Через це прикладні дослідження раціоналізації складних видів діяльності, оптимізації життєвого шляху особистості, також мають брати до уваги закономірності прийняття рішення й у цьому безпосередня практична значущість вивчення як особистості загалом, так й безпосередньо того, що забезпечує прийняття рішень індивідом. Параметри рішень, які приймаються, в більшості випадків вже не просто в більшій або меншій мірі залежать від особистості, а й безпосередньо нею визначаються. Такою ж значимою являється роль подібних досліджень в удосконаленні професійного навчання, в розвитку психологічної теорії прийняття рішень, в організації професійного відбору, в психології життєвого та професійного самовизначення [7], [18], [27].

За такий короткий період досліджень прийняття рішень сформувалося кілька самостійних напрямків, до того ж деякі з досліджень цієї проблематики дістали форму завершених концептуальних розробок. В першу чергу, це підтвержені практикою концепція психологічної системи прийняття рішень, яка представляє прийняття рішення у вигляді «інтегрального психічного

процесу» [8]. По-друге, теорія смислової регуляції О. Тихомирова надала нове звучання когнітивному напрямку нинішньої психології прийняття рішень [25]. І, по-третє, концепція множинної функціонально-рівневої регуляції прийняття інтелектуальних рішень, що торкається частково й особистісних перемінних [11]. Більш загальним базисом наявних напрямів дослідження прийняття рішення виступила теорія функціональних систем П. Анохіна [1].

Детальний аналіз перелічених вище концепцій продемонстрував некоректність подання прийняття рішень у вигляді елементу системи або навіть блоку в структурі діяльності. До найістотніших особливостей прийняття рішення індивідом, яка відображає його специфіку та відрізняє його від діяльності, варто віднести наступне: кожному блоку діяльності властивий характерний склад вирішуваних завдань, які передують та завершуються прийняттям рішення; для кожного блоку наявні провідні детермінанти, актуальні якраз для цього типу чи виду рішення. Так, в мотиваційному блоці діяльності роль головної детермінанти виконують соціально-зумовлені фактори: престижність діяльності, рівень домагань і т.і. Прийняття рішення підводить підсумок оцінці ролі мотиваційних факторів та стимулів. У блоці формування програми діяльності – це повнота інформаційної основи діяльності, у блоці реалізації діяльності – наявність сформованих алгоритмів дій, інакше кажучи те, що являється елементами реалізації прийнятого рішення.

Проведений аналіз дає підставу вважати, що прийняття рішення не входить до структури діяльності, а існує самостійно та управляє компонентами структури діяльності (оцінює, проектує, реалізує, координує, відкладає), лишаючись у тіні латентного періоду реалізації кожного компоненту. До того ж, значна частка часу йде на узгодження рішення, яке приймається, самого факту рішення та його особливостей в процесі «проходження» стадій, чи етапів діяльності. Потрібно зробити акцент на тому, що дійсно завершення кожного етапу діяльності, на кшталт, діяльності нинішнього соціального робітника чи психолога, передбачає різні рішення, які не збігаються ні за

формою, ні за змістом, ні за метою, стаючи, таким чином, субпідрядними більш крупнішому рішенню. До них слід віднести життєві рішення, що вирішують насущні проблеми життєдіяльності особистості у соціумі, зокрема, у невизначеному середовищі.

Висновки до першого розділу

Отже, толерантність до невизначеності являє собою науковий конструкт, який має безліч варіантів тлумачень, але введення його в апарат психології може допомогти у поясненні особливостей поведінки індивіда в невизначених, багатозначних ситуаціях.

Розгляд толерантності до невизначеності у вигляді риси особистості передбачає погляд на даний конструкт як стабільний у часі, що змінюється тільки під впливом нового досвіду або цілеспрямованої активності самого суб'єкта. Толерантність до невизначеності не лише пов'язана з тими або іншими його поведінковими симптомами або рисами, а й бере активну участь в динамічних процесах, пов'язаних із подоланням чи породженням невизначеності (в першу чергу на когнітивному рівні) за допомогою зміни існуючих концептів та уявлень, а також через створення нових.

Відзначимо, що інтеграція конструкту толерантності до невизначеності / інтолерантності до невизначеності в психологічному дискурсі зумовлює створення низки проблем, пов'язаних як із множинністю тлумачень самого поняття, так і з відсутністю адекватного терміна у вітчизняній психології.

Таким чином, для ситуації невизначеності, на відміну від проблемної ситуації, властиво, що вона з'являється як при дефіциті інформації, так й за її надмірності. Ситуація невизначеності породжує неоднозначну суб'єктивну оцінку сприйняття інформації щодо неї та має динаміку, що визначається ступенем можливої її зміни, модифікації чи перетворення в інтервалі часу, порівнянному із часом вирішення завдання в даних умовах. Також невизначені ситуації являються складними ситуаціями, що виражаються у вигляді функції

числа факторів, змінних, зв'язків, об'єктів, що потрібно брати до уваги під час прийняття рішення.

Ситуації невизначеності являються джерелом активності особистості й задають мотивацію до дослідницької діяльності. Однак довготривале перебування у ситуації невизначеності чинить негативний вплив на стан здоров'я людини, невротизує особистість, виступає причиною різних соматичних захворювань. Таким чином, необхідна спеціальна підготовка людини до дій в ситуації невизначеності.

Тип ставлення до ситуацій невизначеності у психологів може бути толерантний чи інтолерантний. Толерантний тип ставлення до ситуацій невизначеності характеризується сприйняттям вказаних ситуацій як таких, які створюють умови для професійного розвитку внаслідок використання переваг невизначеності. Інтолерантний тип передбачає страждання від невизначеності, відчуття неприємних емоцій, бажання боротись з нею, прагнучи до максимальної визначеності.

Толерантність до невизначеності розглядається у вигляді стійкої властивості особистості, психологічна сутність якої полягає в стійкості до впливів фактора неясності, нечіткості середовища та виявляється у прийнятті неоднозначності під час пошуку альтернатив рішення, терпиме відношення до новизни, до мінливості та складності ситуації, до непередбачуваності.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

2.1. Експериментальна база та етапи дослідження

Експериментальною базою став Університет М. Драгоманова м. Київ. У дослідженні брали участь студенти заочного відділення, які навчаються на напрямку підготовки: психологія – 60 осіб, яких було поділено на 2 групи – експериментальну та контрольну.

Дослідження здійснювалося за такими етапами:

- 1) аналіз та підбір діагностичного матеріалу;
- 2) проведення діагностики виявлення рівня толерантності до невизначеності у групах;
- 3) проведення діагностики для виявлення особистих факторів прийняття рішень у групах;
- 4) аналіз впливу особистих факторів прийняття рішень на рівень толерантності до невизначеності;
- 5) складання рекомендацій щодо формування толерантності до невизначеності.

На першому етапі здійснювався аналіз та підбір діагностичного матеріалу, знайомство з групою піддослідних.

На другому та третьому етапах, проведення опитувань для виявлення рівнів толерантності до невизначеності та особистих факторів прийняття рішень.

2.2. Діагностичне дослідження толерантності до невизначеності

Як діагностичні матеріали, нами були обрані опитувальники:

- опитувальник Д. Маклейна в адаптації О.М. Осика (Додаток А)

Ціль: визначити рівень толерантності до невизначеності у студентів закладу вищої освіти.

Порядок проведення: студентам видаються опитувальники, які складаються з 22 тверджень, згоду з якими респондентам пропонується оцінити за семибальною шкалою лайкертів.

Аналіз результатів: у прямих значеннях: 3, 6, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 19; у зворотних значеннях: 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 12, 15.

У методиці також представлено три субшкали. Підрахунок суми балів за окремими субшкалами дозволяє виявити основне джерело інтолерантності до невизначеності: новизну проблеми, її складність. Назви субшкал та номери тверджень подані у ключі:

Новизна проблеми – 2, 9, 11, 13.

Складність проблеми – 4, 5, 6, 7, 8, 10, 14, 15, 16.

Визначення рівня толерантності до невизначеності

Значення загального показника та показників за субшкалами конкретного респондента порівнюються із середніми значеннями.

Кількість балів – Рівень толерантності до невизначеності

0-42 – низький

43-50 – середній

51-63 – високий

Далі в дослідженні застосовувалася методика «Особистісні фактори прийняття рішень» (ОФР-25) (автор Т.В. Корнілова) (Додаток Б). Мета цієї методики полягає у встановленні здатності особистості усвідомлювати ступінь володіння та застосування продуктивних способів вирішення ситуацій невизначеності. Тест дозволяє виміряти 2 параметри, а саме: готовність до ризику та раціональність.

Готовність до ризику – це властивість саморегуляції, що дозволяє людині приймати рішення і в ситуаціях невизначеності.

Раціональність – це готовність аналізувати всі аспекти події, що прогнозується, прогнозувати наслідки прийнятих рішень на основі отримання максимально повної і точної інформації про ситуацію, що відбувається.

Методика містить 25 питань. Випробуванним давалася наступна інструкція: «У бланку «Протокол» Ви відзначаєте «+1», якщо вислів переважно Вас характеризує, «-1», якщо воно Вам не відповідає, і «0», якщо воно Вас наполовину характеризує». Обробкою результатів було підрахунок суми всіх прямих і зворотних відповідей щодо кожного субтесту. Для визначення рівня вимірюваних параметрів використовувалися такі стандартизовані норми:

1.Субтест «Раціональність»:

- від «8» балів та більше – високий рівень;
- від «0» до «7» балів – середній рівень;
- від «-12» до «-1» балів – низький рівень.

2.Субтест «Готовність до ризику»:

- від «4» балів та більше – високий рівень;
- від «-2» до «3» балів – середній рівень;
- від «-13» до «-3» балів – низький рівень.

2.3. Психологічні кореляти формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів

Розглянемо рівні толерантності до невизначеності у майбутніх психологів на констатуючому етапі.

Таблиця 2.1

Рівні толерантності до невизначеності

	Абсолютні значення			Відносні значення		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
ЕГ	11	14	5	36,67	46,67	16,67
КГ	16	12	2	53,33	40,00	6,67

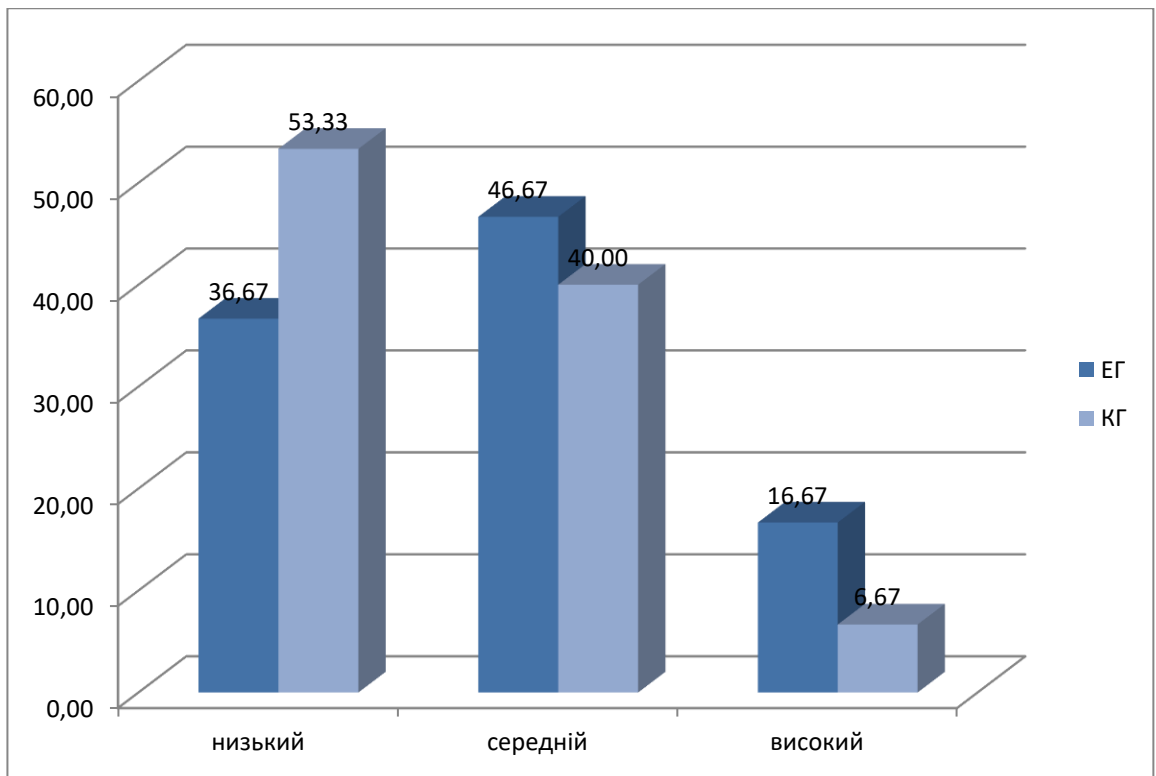

Рис. 2.1. Рівні толерантності до невизначеності у КГ та ЕГ

Отже, в результаті проведення опитувальника були отримані дані, які дозволяють визначити рівень толерантності до невизначеності у майбутніх психологів.

Дані з діагностики толерантність до невизначеності у студентів дозволяють сказати про наступне:

- 5 студентів ЕГ (16,67%) та 2 студенти КГ (6,67%) мають високий рівень толерантності до невизначеності, що свідчить про можливість прийняття рішення, набуття нового досвіду навіть за умов невизначеності. Ці люди не хочуть працювати за шаблоном, вони готові до творчості, експериментів, імпровізації.

- 14 студентів ЕГ (46,67%) та 12 студентів КГ (40,00%) мають середній рівень толерантності до невизначеності, що свідчить, що 36% студентів готові працювати за умов браку інформації, отримуючи новий досвід, готові до новизни, до розв'язання складних завдань.

- 11 студентів ЕГ (36,67%) та 16 студентів КГ (53,33%) мають низький рівень толерантності до невизначеності.

Також група піддослідних показала середній рівень толерантності до невизначеності, цей показник характеризується нетерпимістю до двозначності, підтекстів, натяків, що проявляється у підвищеній тривожності та активності у відповідь на них. Їм характерна розгубленість, нездатність діяти за відсутності чітких орієнтирів, уникнення невизначеності. Потреба у шаблоні, готовому алгоритмі розв'язання тієї чи іншої завдання. Потреба досягти у будь-яких відносинах максимальної ясності, неприйняття недовимовленості. Кожне рішення сприймається як переломний момент, після якого буде складно повернутися і зробити інший хід. Цінність рішення завищена, що додатково ускладнює процес прийняття рішення.

На наступному етапі дослідження вивчалися індивідуально-психологічні особливості студентів, що зумовлюють їх поведінку в умовах прийняття рішення. З цією метою всі учасники дослідження відповідали на питання методики «Особистісні фактори прийняття рішень» (ОФР-25), розроблену Т. В. Корніловою. Отримані під час опитування результати узагальненої форми відображені у таблиці 2.2. У ній подано інформацію щодо середньої величини готовності до ризику та раціональності, що впливають на прийняття рішень.

Таблиця 2.2

Особливості прийняття рішень за раціональністю

	Абсолютні значення			Відносні значення		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
ЕГ	9	14	7	30,00	46,67	23,33
КГ	7	14	9	23,33	46,67	30,00

Якщо розглядати узагальнені за групами дані, то насамперед слід зазначити, що в обох групах домінує середній рівень раціональності та готовності до ризику.

Особливості прийняття рішень за готовністю до ризику

	Абсолютні значення			Відносні значення		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
ЕГ	9	11	10	30,00	36,67	33,33
КГ	9	11	10	30,00	36,67	33,33

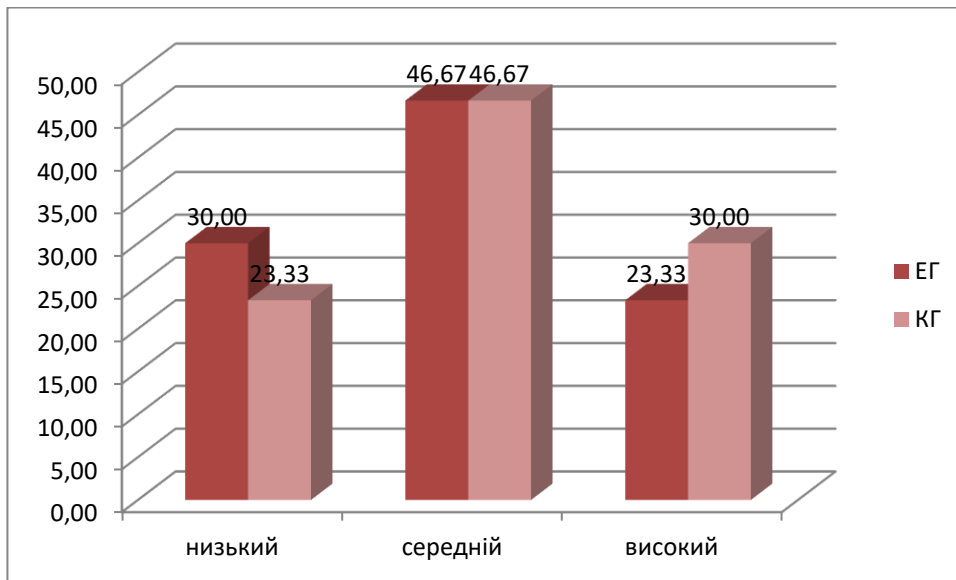

Рис. 2.2. Особливості прийняття рішень за раціональністю

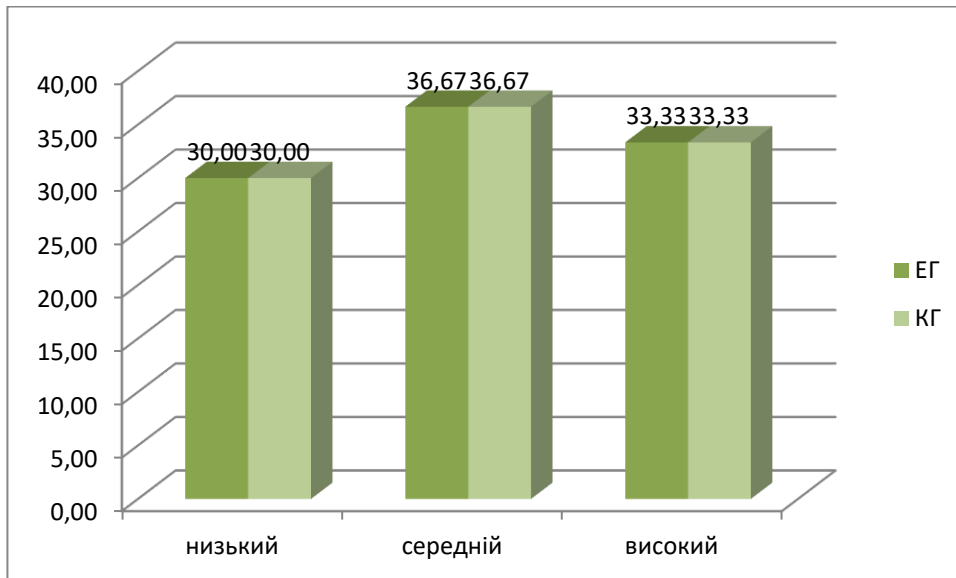

Рис. 2.3. Особливості прийняття рішень за готовністю до ризику

Таким чином аналіз результатів дослідження демонструє превалювання в обох групах середнього рівня раціональності. Друге місце у них займає низький рівень цієї якості, тобто студенти з даним рівнем менш схильні ретельно обмірковувати свої рішення та діяти лише за наявності повної інформації щодо всіх аспектів ситуації.

Спробуємо визначити залежності толерантності до невизначеності з особливостями прийняття рішень. За результатами дослідження зв'язку за критерієм Пірсона була визначена залежність між наступними показниками (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Залежність між толерантністю до невизначеності та особистісними факторами прийняття рішень

		ТН	Раціональність	Готовність_до_ризику
Толерантність до невизначеності	Корреляция Пірсона	1	-,002	-,044
	Знч.(2-сторон)		,985	,738
	N	60	60	60
Раціональність	Корреляция Пірсона	-,002	1	-,171
	Знч.(2-сторон)	,985		,193
	N	60	60	60
Готовність_до_ризику	Корреляция Пірсона	-,044	-,171	1
	Знч.(2-сторон)	,738	,193	
	N	60	60	60

Отже, толерантність до невизначеності за нашими дослідженнями не залежить від особистісних факторів прийняття рішень.

Висновки до другого розділу

Отже, як зазначено вище, експериментальною базою дослідження став Університет М. Драгоманова м. Київ. У дослідженні брали участь студенти заочного відділення, які навчаються на напрямку підготовки: психологія – 60 осіб, яких було поділено на 2 групи - експериментальну та контрольну.

Дослідження здійснювалося в декілька етапів, а саме:

- 1) аналіз та підбір діагностичного матеріалу;
- 2) проведення діагностики виявлення рівня толерантності до невизначеності у групах;
- 3) проведення діагностики для виявлення особистих факторів прийняття рішень у групах;
- 4) аналіз впливу особистих факторів прийняття рішень на рівень толерантності до невизначеності;
- 5) складання рекомендацій щодо формування толерантності до невизначеності.

Перший етап дослідження був присвячений знаходженню та підбору діагностичного матеріалу та знайомству з групою піддослідних.

Другий та третій етапи були присвячені виявленню рівнів толерантності до невизначеності та особистісних факторів шляхом проведення опитування.

В якості діагностичних матеріалів виступали:

- опитувальник Д. Маклейна в адаптації О.М. Осика
- методика «Особистісні фактори прийняття рішень» (ОФР-25) (автор Т.В. Корнілова).

Отримані дані з діагностики толерантність до невизначеності у студентів дозволяють сказати про наступне:

- 5 студентів ЕГ (16,67%) та 2 студенти КГ (6,67%) мають високий рівень толерантності до невизначеності;
- 14 студентів ЕГ (46,67%) та 12 студентів КГ (40,00%) мають середній рівень толерантності до невизначеності;

- 11 студентів ЕГ (36,67%) та 16 студентів КГ (53,33%) мають низький рівень толерантності до невизначеності.

Проаналізувавши результати дослідження ми дійшли до висновку, що в обох групах відбувається перевалювання середнього рівня раціональності. Друге місце посідає низький рівень цієї якості.

За результатами дослідження за критерієм Пірсона толерантність до невизначеності за нашими дослідженнями не залежить від особистітних факторів прийняття рішень.

РОЗДІЛ 3

АПРОБАЦІЯ ПРОГРАМИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

3.1. Побудова програми розвитку толерантності до невизначеності в умовах особистісного змінювання

В основу програми «Формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів» було покладено компонентні складові формування толерантності до невизначеності (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Компоненти, показники і проблеми формування толерантності до невизначеності в майбутніх психологів

Компоненти формування толерантності до невизначеності	Показники компонентів	Проблеми недостатнього рівня сформованості толерантності до невизначеності
Когнітивний	Обізнаність і усвідомленість що стосується формування толерантності до невизначеності	Низький рівень обізнаності що стосується сутності понять толерантності до невизначеності, інтолерантності до невизначеності; необізнаність щодо ознак, які підтверджують сформованість толерантності до невизначеності; необізнаність і неусвідомленість позитивної складової толерантності до невизначеності
Афективний	Позитивне ставлення до формування толерантності до невизначеності	Знижені прояви співчуття, співпереживання, емпатії та розуміння інших людей; знижений життєвий тонус під час стресових ситуаціях та у ситуаціях невизначеності; недостатній рівень сформованості емоційної стійкості, навичок самоконтролю в ситуаціях невизначеності
Конативний	Рішучість та дієвість в ситуаціях невизначеності	Неспроможність рішуче діяти під час складних ситуацій, неспроможність перебудуватися та змінювати власну поведінку в нових ситуаціях, використання непродуктивних копінгів в ситуаціях невизначеності кувати чи ефективно та раціонально діяти), жага до змін в нових, невизначених ситуаціях, самовладання в ситуаціях, у яких неясна сутність того, що відбувається, коли невизначені цілі й очікування.

Як зображено в табл. 3.1, виявлені проблеми недостатнього рівня сформованості толерантності до невизначеності у майбутніх психологів на етапі констатувальної частини дослідження обумовили головні напрямки роботи щодо змісту програми формування толерантності до невизначеності.

Мета програми: висвітлення психологічних особливостей формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів в професійній діяльності. *Завдання* даної програми полягають у формуванні афективного, конативного і когнітивного компонентів толерантності до невизначеності, в тому числі: зростання рівня обізнаності щодо ознак, які підтверджують сформованість толерантності до невизначеності; формування уявлень щодо поняття «толерантність до невизначеності», «інтолерантність до невизначеності»; ознайомлення з психологічними умовами формування толерантності до невизначеності в майбутніх психологів; формування позитивного ставлення до толерантності до невизначеності; формування вміння діяти в складних ситуаціях, звертатися до нових джерел інформації задля вирішення нових проблем; оволодіння методами діагностики рівнів сформованості толерантності до невизначеності.

Реалізація поставлених завдань здійснювалась за допомогою виконання трьох етапів формувального експерименту.

Перший етап. Ґрунтуючись на здійсненому емпіричному дослідженні чинників, компонентів та рівнів формування толерантності до невизначеності виявлено проблеми недостатнього рівня сформованості толерантності до невизначеності у майбутніх психологів (див. табл. 3.1) й визначено ключові теоретичні питання, що варто розкрити у вигляді інформаційної частини програми, й перелік головних психологічних якостей, які потребують подальшого формування для підвищення здатності толерантності до невизначеності у професійній діяльності майбутніх психологів.

Було визначено наступні теоретичні теми: «Продуктивні і непродуктивні копінги в ситуаціях невизначеності», «Сутність та показники толерантності / інтолерантності до невизначеності», «Способи саморегуляції в

невизначених ситуаціях», «Відмінність толерантної до невизначеності особистості від інтолерантної», «Джерела позитивних чи негативних почуттів та емоцій у ситуаціях невизначеності, суперечливості, неоднозначності в майбутніх психологів», «Компонентні складові формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів», «Психологічні умови формування толерантності до невизначеності», «Сутність й типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів».

Визначено якості, що потребують формування у майбутніх психологів толерантності до невизначеності: особистісна готовність до змін у ситуаціях невизначеності, рефлексивність, емпатія, сміливість, впевненість у невизначених чи двозначних ситуаціях, винахідливість, спроможність приймати рішення та діяти у професійній діяльності, в той час як мова йде про невизначеність.

Згідно з аналізом одержаних результатів було розроблено структуру та зміст програми формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів.

Час проведення програми «Формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів» складає 6 акад. год.

Такі наступні блоки входили до кожної тренінгової сесії: інформаційний, діагностичний, праксеологічний.

Інформаційний блок передбачає актуалізацію та закріплення установки майбутніх психологів на формування спроможності толерантного ставлення до ситуацій невизначеності у професійній діяльності.

Діагностичний блок дає можливість визначити вихідний рівень сформованості конативного, афективного й когнітивного компонентів толерантності до невизначеності у майбутніх психологів.

Праксеологічний блок спрямований на формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів як вагомого чинника їх професійного становлення.

Перше та останнє заняття мали логічні початок і завершення всього циклу програми й передбачали обговорення одержаної інформації і рефлексивний аналіз. Між усіма тренінговими сесіями майбутнім психологам було запропоновано творчі завдання.

Другий етап формувального експерименту містив власне проведення тренінгової програми. У формувальному експерименті взяли участь 60 майбутніх психологів, які були поділені на 2 групи, одна з яких склала експериментальну групу, а друга – контрольну.

Формувальний вплив здійснювався один раз на тиждень, підготовка мала системний, цілісний характер відповідно до змісту та мети тренінгу, спрямованого на формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів у професійній діяльності.

Третій етап. Для визначення ефективності тренінгу на кожній тренінговій сесії передбачено діагностичну частину з використанням психодіагностичних методик, спрямованих на діагностику рівнів сформованості компонентних складових толерантності до невизначеності у майбутніх психологів.

Наступний крок полягав у проведенні загальної повторної діагностики респондентів після закінчення тренінгу з метою дослідження якісних особистісних змін. Математичне обчислювання отриманих результатів здійснювалось за допомогою пакета статистичної обробки даних SPSS (версія 17) та піддавались змістовному якісному аналізу.

Наведемо приклад тренінгових сесій.

Тренінгова сесія 1. «Обізнаність та усвідомленість про поняття толерантність до невизначеності та інтолерантність до невизначеності».

Вступ до тренінгової сесії: знайомство, вивчення очікувань, мета, завдання та організаційні питання тренінгових сесій.

Інформаційний блок «Сутність понять толерантність до невизначеності, інтолерантність до невизначеності»:

- метод незавершених речень: «Толерантність до невизначеності це...», «Інтолерантність до невизначеності це ...», «Невизначена ситуація для мене ...»;

- аналітична робота в малих групах: «Як Ви розумієте сутність понять толерантність до невизначеності та інтолерантність до невизначеності»;

- презентація роботи в малих групах та їх групове обговорення: «Сутність та основні характеристики понять толерантність до невизначеності, інтолерантність до невизначеності»;

- мультимедійна презентація (міні-лекція): «Основні підходи щодо сутності понять толерантність до невизначеності, інтолерантність до невизначеності» (для підготовки мультимедійної презентації було використано відповідні літературні джерела).

Праксеологічний блок «Обізнаність про ознаки, що підтверджують сформованість толерантності до невизначеності»:

- аналітична робота в малих групах: «Розподіліть наведені ознаки толерантності до невизначеності та інтолерантності до невизначеності особистості на дві групи. Можете доповнити зазначені ознаки толерантності до невизначеності та інтолерантності до невизначеності, які, на ваш погляд, є також важливими. Які із зазначених ознак ви можете віднести до себе?».

Стимульний матеріал: пошук ситуацій невизначеності; почуття комфорту в момент перебування в ситуації невизначеності; сприйняття невизначених ситуацій як бажаних; здатність розмірковувати над проблемою, навіть якщо невідомі всі факти і можливі наслідки прийнятого рішення; здатність приймати конфлікт і напругу, які виникають в ситуаціях двозначності; здібність протистояти незв'язаності і протиріччям інформації; здатність приймати невідоме; здатність витримувати напругу в кризових, проблемних ситуаціях; сприйняття нових, незнайомих, ризикованих ситуацій як таких, що стимулюють до активності; готовність пристосуватися до очевидно неоднозначної ситуації або ідеї; потреба в категоризації;

недопустимість співіснування позитивних і негативних аспектів у одного об'єкта; прийняття ригідних установок, поглядів на життя за принципом «чорне - біле»; перевага знайомого незнайомому; відторгнення всього незвичайного, що відрізняється від звичного; стійкість звичних образів при сприйнятті об'єктів, що змінюються; прийняття рішення на ранніх етапах і прихильність йому в невизначеній ситуації; передчасні висновки, логічні підсумки.

Тренінгова сесія 2. «Сутність і типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів».

Вступ до тренінгової сесії:

- мета, завдання та організація тренінгової роботи;
- актуалізація попереднього досвіду: «Що корисного було для Вас на попередньому занятті?», «Якими знаннями Ви можете скористатись з попереднього заняття?»;
- презентація та обговорення результатів виконання домашнього завдання: представлення результатів проведеного інтерв'ю «Аналіз основних подій, що пов'язані з невизначеністю».

Інформаційний блок «Внутрішні і зовнішні ситуації невизначеності в професійній діяльності психологів»

- метод незавершених речень: «Ситуації невизначеності в професійній діяльності психологів такі...»;
- аналітична робота в малих групах: «Визначте внутрішні і зовнішні ситуації невизначеності в професійній діяльності психологів»;
- презентація роботи в малих групах та їх групове обговорення: «Внутрішні і зовнішні ситуації невизначеності в професійній діяльності психологів»;
- мультимедійна презентація (міні-лекція): «Сутність і типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів залежно від їх видів діяльності» (для підготовки мультимедійної презентації було використано відповідні літературні джерела).

Праксеологічний блок «Оцінка і проектування індивідуальних траєкторій психолога-консультанта в його навчальній та професійній діяльності» (за допомогою екофасилітативних карток, розроблених П. В. Лушиним, Я. В. Сухенко)[6]:

- аналітична робота в малих групах: «Вам буде роздано картки з запитаннями щодо різноманітних нових, або складних ситуацій професійної діяльності психологів, на які необхідно знайти відповіді» (стимульний матеріал (приклади): «Якщо допомога здійснена, а клієнт запрошує попрацювати з його родичами, до чого це?», «Як мені зрозуміти точно, що я допомогла і до мене не придуть повторно або з претензією?», «Знати все неможливо, якщо я зустрічаюсь з такою проблемою клієнта, яка для мене зовсім нова, яка тактика поведінки в цьому випадку?», «За рахунок чого клієнт може вибратися із складної ситуації, якщо він на межі своїх можливостей і психолог – свідок цього» [115] тощо;

- презентація роботи в малих групах та їх групове обговорення: «Створення індивідуальних траєкторій психологів в професійній діяльності».

Тренінгова сесія 3. «Позитивне ставлення майбутніх психологів до формування толерантності до невизначеності».

Вступ до тренінгової сесії:

- мета, завдання та організація тренінгової роботи;
- актуалізація попереднього досвіду: «Що корисного було для Вас у попередньому занятті?»;

- презентація та обговорення результатів виконання домашнього завдання: «Оптимізм як спосіб орієнтації на можливості вирішення стресових ситуацій».

Інформаційний блок «Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів»:

- аналітична робота в малих групах: «Які психологічні умови необхідні для формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів?», «Які з названих Вами психологічних умов формування

толерантності до невизначеності Ви можете віднести до зовнішніх, а які до внутрішніх?»);

- презентація роботи в малих групах та їх групове обговорення: «Аналіз психологічних умов формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів»;

- мультимедійна презентація (міні-лекція): «Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів» (для підготовки мультимедійної презентації було використано відповідні літературні джерела).

6. «Невизначеність...»

На цьому занятті тренуються вміння, необхідні для конструктивної поведінки в умовах невизначеності, у несподіваних ситуаціях, де відсутні заздалегідь відомі алгоритми дій, які гарантовано ведуть до успіху. Ситуації, в яких людина губиться, починає вести себе невпевнено, в більшості випадків характеризуються якраз високим ступенем невизначеності, швидкими та важко передбачуваними змінами.

Вправа «Покажи»

Опис вправи. Ведучий говорить будь-які фрази, в яких фігурують назви кольорів. Як тільки прозвучала назва кольору, учасники повинні швидко показувати предмети, в нього забарвлені (це можуть бути деталі одягу, що знаходиться в аудиторії тощо). Хто забарився – сам стає ведучим.

Психологічний зміст вправи. «Інтелектуальна розминка», мобілізація уваги, навчання швидко діяти у несподіваних ситуаціях.

Обговорення. Достатньо короткого обміну враженнями.

Вправа «Міжміська пошта»

Опис вправи. Учасники сидять у колі. Кожен із них вибирає собі і вимовляє назву міста, повторюватися не можна. Щоб учасники запам'ятали, хто яке місто обрав, рекомендується вимовляти слова таким чином: спочатку кожен повторює назви міст, обраних трьома попередниками, а лише потім озвучує власне.

Коли назви міст розподілені, починається власне гра. Ведучий виходить у центр кола і каже: «Посилаю лист із (назва міста, обраного кимось із гравців) до (назва ще одного міста)». Ті, чиї міста названі, повинні швидко встати зі своїх стільців та помінятися одне з одним місцями. Завдання ведучого – встигнути зайняти місце когось із них. Якщо це вдалося – той, чие місце зайняте, стає новим ведучим, якщо не вдалося – колишній ведучий продовжує гру, називаючи нову пару міст. Гра триває 3-5 хвилин, потрібно постійно підтримувати її у високому темпі.

Сенс вправи. Мобілізація уваги учасників, розминка, тренування швидкості реакцій у міжособистісній взаємодії.

Обговорення. Кого, з точки зору учасників, можна вважати найрезультативнішими гравцями, які якості ті мають?

Вправа «Перешкоди»

Опис вправи. Учасники стоять чи розсаджуються у приміщенні довільним чином, зображуючи перешкоди. Кожен із них, по черзі виступаючи у ролі ведучого, повинен із закритими очима пройти від однієї стіни приміщення до іншої, не натрапивши на них. «Перешкоди» при наближенні до них починають видавати якийсь звук (шиплять, цокають язиком тощо). Слід домовитися, що коли учасник перебуває на ігровому полі, звук може видавати одночасно лише одну «перешкоду» – ту, до якої він найближчий. Якщо ж учасник, втративши напрямок руху, наближається до бічних стінок або до тієї стінки, звідки він почав шлях – звуки починають видавати всі перешкоди відразу. Перед проходом кожного чергового ведучого розташування перешкод змінюється (він не повинен бачити, яким саме чином).

Психологічний зміст вправи. Вправа дозволяє розвивати вміння діяти за умов нестачі інформації, за необхідності довіритися партнерам і прислухатися до їх сигналів, сприяє розвитку сміливості.

Обговорення. Які емоції виникали в учасників під час перебування у ролі ведучого? А коли вони були «перешкодами» і спостерігали за діями інших ведучих? Які психологічні якості з погляду учасників розвиває ця гра?

Вправа «Зв'язок рухів»

Опис вправи. Ведучий вигадує і демонструє три рухи, які логічно не пов'язані між собою (на кшталт, показує, як він чистить зуби, накачує велосипедне колесо та чистить картоплю). Завдання інших учасників – придумати та продемонструвати сюжет, який дозволив би логічно об'єднати дані рухи (час у кожної людини на підготовку 4–5 хвилин, на демонстрацію – півхвилини-хвилина).

Психологічний зміст вправи. Вправа дозволяє як розвивати впевненість у ситуаціях необхідності публічної демонстрації результатів своєї діяльності, і тренувати якості творчого мислення (пошук спільного у різному, об'єднання зовні несхожих предметів інформації).

Обговорення. Які сюжети запам'яталися, здалися найцікавішими, чим саме? У яких життєвих ситуаціях важливо вміти поєднувати зовні несхожі фрагменти інформації? Що було складніше – вигадати сюжети чи демонструвати їх, із чим пов'язані дані складнощі, як їх вдавалося долати?

Вправа «По норках»

Опис вправи. Учасники діляться на трійки, які більш менш рівномірно розподіляються по приміщенню або майданчику, де проводиться гра. У кожній трійці двоє встають обличчям один до одного, взявшись за руки: вони утворюють нору. Третій учасник, «кролик», розташовується між ними. Двоє з гравців залишаються на волі: один з них зображує кролика, якому не дісталася нори, другий – лисицю, що вийшла на полювання. Завдання «лисиці» – наздогнати та доторкнутися до «кролика» долонею. Коли це вдається, вони змінюються ролями. Ті «кролики», які перебувають у норах, у безпеці, «лисиці» до них не дістатися. «Кролик», що рятується від «лисиці», будь-якої миті може забігти в будь-яку «нору» (ті по ходу гри не переміщаються). Однак «нори» розраховані тільки на одного, якщо туди забігає другий, хто перебував у притулку до нього, повинен негайно покинути нору і рятуватися від лисиці самостійно.

Гра дуже динамічна, для неї цілком достатньо 1-2 хвилини, потім учасники, яким дісталися ролі кроликів і лисиці, втомлюються. Після цього слід поміняти їх таким чином, щоб кроликами та лисицями стали ті, хто зображував нори, і після невеликого перепочинку повторити гру. Бажано, щоб кожен із учасників побував в активній ролі (кролика та/або лисиці), для цього потрібно провести три ігрові раунди, щоразу перерозподіляючи ролі.

Сенс вправи. Гра дозволяє тренувати вміння діяти в ситуаціях спілкування, що швидко змінюються, інтенсифікувати міжособистісну взаємодію учасників, служить гарним струсом і розминкою.

Обговорення. Яка з ролей більше сподобалася кожному гравцю та чим саме? Які якості з точки зору учасників розвиває ця гра, де вони потрібні?

Вправа «Велика голова»

Опис вправи. Гравці, які беруть участь у цій вправі (6-10 осіб), повинні колективно зобразити обличчя велетня, яке виражає за допомогою міміки різні емоції.

Учасники якраз і повинні разом зобразити таку голову. Кожен із них бере на себе роль певної частини особи: 1–2 особи зображують рот, одну – ніс, по дві – очі та вуха; при більшій кількості учасників можна запровадити і додаткові ролі (чоло, шия, підборіддя тощо). Можна також користуватися додатковими предметами меблів: стільцями, столом тощо. Спочатку граючі вибудовують у просторі композицію, яка зовні нагадувала б обличчя. А потім ведучий показує їм на власному обличчі різні варіанти міміки, а вони демонструють їх на своїй великій голові. Бажано, щоб ведучий провів фото-та/або відеозйомку цієї вправи та продемонстрував результати учасникам.

Доцільно повторити цю вправу кілька разів, щоб кожен із учасників побував у різних ролях.

Психологічний зміст вправи. Розвиток уміння діяти у ситуаціях із високим ступенем невизначеності, тренування емоційної виразності, а також згуртування команди.

Обговорення. Наскільки комфортно було у виконаних ролях, із чим пов'язаний цей комфорт чи дискомфорт для кожного? Які якості розвиваються у цій грі? У яких реальних життєвих ситуаціях вони потрібні?

Вправа «Малюнок по точках»

Опис вправи. Учасники одержують по одному аркушу паперу формату А4 і зображують на ньому 20 крапок, розташували їх довільно, але більш-менш рівномірно. Потім учасники обмінюються цими листами зі своїми сусідами. Завдання кожного – на тому аркуші, який йому дістався, з'єднати всі крапки прямими лініями чи дугами таким чином, щоб вийшло цілісне, осмислене зображення (5–8 хвилин). Потім проводиться публічна презентація робіт, що вийшли – кожен виходить зі своїм малюнком перед іншими учасниками, показує його і розповідає, що саме там зображено.

Психологічний зміст вправи. Вправа активізує творчий потенціал учасників, і навіть дозволяє тренувати впевненість поведінки у ситуації громадського уявлення результатів своєї роботи.

Обговорення. Які емоції виникали у процесі малювання та при публічній презентації своїх малюнків? Чиї малюнки найбільше запам'яталися учасникам, здалися найцікавішими, чим саме? Коли у житті виникають ситуації, в яких потрібно публічно подати результати своєї роботи? Які якості в собі треба розвивати, щоб впевнено поводитись у подібних обставинах?

Праксеологічний блок «Чи є необхідність формувати толерантність до невизначеності у майбутніх психологів?»:

- вправа «Незнайома аудиторія»: «Обирається учасник експерименту, якому надається наступне завдання: необхідно виступити перед аудиторією студентів першого курсу з будь-якою темою з психології (психологічне інформування). Даний учасник виходить за двері, а аудиторія вирішує, якими представниками замість студентської аудиторії вони будуть, на кшталт, викладачі психології, керівники підрозділів, завучі шкіл тощо (група визначається самостійно). Заходить учасник експерименту і йому повідомляється про те, що замість студентів першого курсу він буде виступати

перед аудиторією ... (називається категорія аудиторії). Відбувається представлення протягом п'яти хвилин доповіді, аудиторія поводить себе природно, задає питання, реагує на відповіді. Учасником експерименту можуть бути всі, хто бажають»;

- групове обговорення: «Під час обговорення проведеної справи учасник експерименту ділиться своїми враженнями про свої відчуття, думки під час доповіді. Обговорюється питання необхідності формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів».

Підведення підсумків роботи: рефлексивний аналіз тренінгової сесії.

3.2. Апробація програми розвитку толерантності до невизначеності

Для здійснення дослідно-експериментальної роботи з формування толерантності до невизначеності було використано паралельний експеримент, який передбачає участь контрольної (КГ) та експериментальної (ЕГ) груп.

Як незалежна змінна виступив експериментальний вплив, спрямований на формування толерантності до невизначеності. Залежною змінною була толерантність до невизначеності.

Достовірність висунутої гіпотези буде підтверджена, якщо в результаті маніпулювання незалежною змінною відбудуться статистично достовірні, позитивні зміни у показниках основних критеріїв толерантності до невизначеності ЕГ. Додатковим доказом буде досягнення прогнозованих, статистично достовірних відмінностей між досліджуваними характеристиками ЕГ та КГ на етапі пост-тесту, що також дозволить говорити про ефективність запропонованих методів, оскільки їх зміна у КГ обумовлена лише зовнішніми змінними, а в ЕГ – спільною дією аналогічних зовнішніх та незалежної змінної.

Після реалізації програми формування толерантності до невизначеності, визначення ефективності виконаної роботи, нами використали той самий діагностичний матеріал, що у констатуючому етапі експерименту.

Розглянемо рівні толерантності до невизначеності у майбутніх психологів на контрольному етапі.

Таблиця 3.2

Рівні толерантності до невизначеності

	Абсолютні значення			Відносні значення		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
ЕГ констатуючий	11	14	5	36,67	46,67	16,67
КГ констатуючий	9	8	13	30,00	26,67	43,33
ЕГ контрольний	16	12	2	53,33	40,00	6,67
КГ контрольний	16	12	2	53,33	40,00	6,67

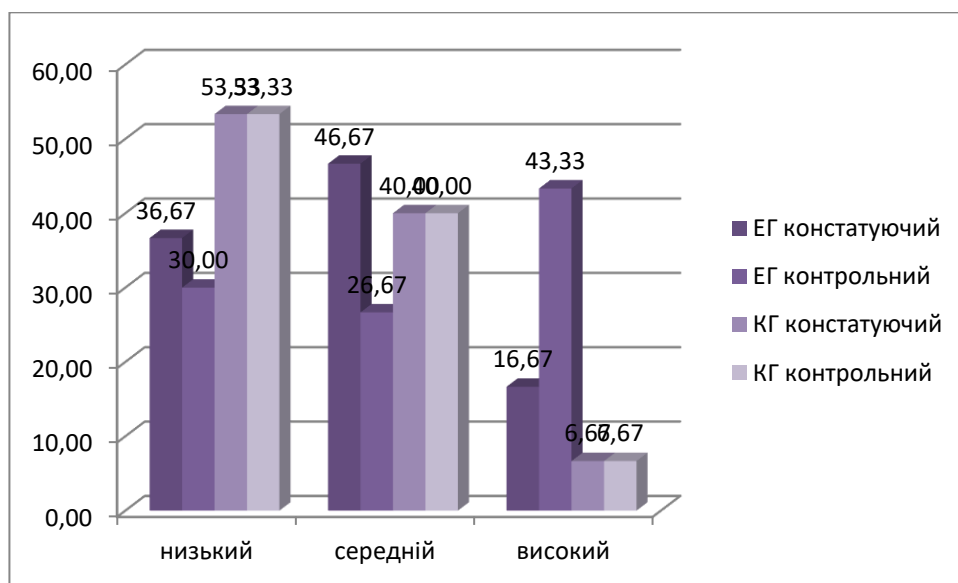

Рис. 3.1. Рівні толерантності до невизначеності у КГ та ЕГ

Таким чином, внаслідок проведення опитувальника були одержані дані, що дають змогу визначити рівень толерантності до невизначеності у майбутніх психологів.

Дані з діагностики толерантності до невизначеності у студентів дають змогу сказати про наступне:

Після проведення тренінгу високий рівень толерантності до невизначеності у студентів ЕГ збільшився з 16,67% до 43,33%, даний показник залишився незмінним у студентів контрольної групи, кількість студентів ЕГ з низьким рівнем толерантності до невизначеності зменшилася з 36,67% до 30,0%.

Нами здійснена перевірка за критерієм Вілококсона щодо ефективності запропонованої програми підвищення толерантності до невизначеності, в якості нульової гіпотези прийняте твердження, що рівень толерантності до невизначеності залишився незмінним, в якості альтернативної гіпотези прийняте твердження, що рівень толерантності до невизначеності збільшився.

Таблиця 3.3

Результат перевірки гіпотези за критерієм Вілококсона у студентів експериментальної групи

Итоги по проверке гипотезы

	Нулевая гипотеза	Критерий	Значимость	Решение
1	Медиана разностей между ЕГ_до и ЕГ_після равна нулю.	Критерий знаковых рангов Вилкоксона для связанных выборок	,000	Нулевая гипотеза отклоняется.

Выводятся асимптотические значимости. Уровень значимости равен ,05.

Таблиця 3.4

Результат перевірки гіпотези за критерієм Вілококсона у студентів
контрольної групи

Итоги по проверке гипотезы

	Нулевая гипотеза	Критерий	Значимость	Решение
1	Медиана разностей между КГ_до и КГ_после равна нулю.	Критерий знаковых рангов Вилкоксона для связанных выборок	1,000	Нулевая гипотеза принимается.

Выводятся асимптотические значимости. Уровень значимости равен ,05.

Отже, можна визначити, що за критерієм Вілококсона підвищення рівня толерантності до невизначеності у майбутніх психологів достовірно підтверджено, у студентів КГ змін у рівні толерантності до невизначеності не відбулося.

3.3. Рекомендації щодо формування толерантності до невизначеності

Виходячи з одержаних емпіричних даних та аналізу психолого-педагогічної наукової літератури можна розробити рекомендації для педагогів ЗВО щодо формування толерантності до невизначеності. При цьому формування толерантності має бути засноване на цілісному підході та розглядатися як рух від випадково-ситуативного прояву толерантності, через визнання можливих толерантних відносин, до доброзичливих відносин у малій групі, від них – до становлення толерантності до невизначеності, що дозволить почувати себе відносно комфортно у ситуації високої ентропії; продуктивно діяти у незнайомій обстановці і за браку інформації брати відповідальність,

бути здатним приймати рішення без довгих сумнівів і страху невдачі; готовність особистості до самовдосконалення.

У ході цілеспрямованого формування толерантності необхідно додержуватись балансу між розвитком практичних навичок толерантної поведінки з однієї сторони, і накопиченням інформації з іншої. Необхідно надавати допомогу викладацькому складу навчальних закладів інтегрувати навчання толерантності до навчальних планів закладів вищої освіти і в сам процес навчання та виховання. Робота протягом курсу ведеться у малих групах, що посилює ефект співробітництва. Крім того, тільки в таких малих групах зароджуються тісні особисті зв'язки між студентами, які можуть призвести до плідної спільної роботи з пошуку шляхів розвитку толерантності в умовах ЗВО. Така форма роботи має додаткову перевагу, яка полягає в тому, що вона змушує студентів чіткіше формулювати свої висновки і потім у ході обміну результатами роботи представляти вже не себе особисто, а свій колектив і таким шляхом у ході дискусії долати не лише особисту, а й групову інтолерантність.

Формування толерантності до невизначеності має ґрунтуватися на таких прийомах, як повідомлення теоретичних відомостей про сутність цього явища, дискусійні форми роботи, конструювання та аналіз життєвих ситуацій, аналіз матеріалів художньої літератури, кінофільмів та інших видів мистецтва, рольові ігри. Якщо перші з перерахованих прийомів більшою мірою спрямовані на повідомлення знань про предмет, що вивчається, то останній сприяє розвитку практичних умінь толерантного відношення і взаємодії.

Можна виділити такі умови формування толерантності: дискусійний характер взаємодії, використання форм організації діяльності: діалог, мозковий штурм, рольові ігри, ділові ігри, тренінгові вправи.

Існує безліч вправ, які можна використовувати для розвитку толерантності до невизначеності. Найкращими є завдання з використанням комунікативних технологій.

1. Вправа «Подібності та відмінності». Ця вправа виконується в парах. Обидві людини повинні знайти одна в одній по дві подібності та дві відмінності. Це можуть бути як риси характеру, і страхи, захоплення, симпатії. Проводячи подібне завдання, можна помітити, що учасникам буває досить важко знайти спільне з чужою людиною.

2. Вправа «Комплімент». Учасники цієї вправи сідають у коло. Кожен по черзі говорить комплімент людині, що сидить поруч. Невизначеність з'являється, коли учасник або може придумати відповідний комплімент, або може прийняти комплімент адресований у його бік.

3. Вправа «Порівняй себе». Суть цієї вправи полягає в тому, щоб учасники порівняли свій стан на даний момент зі станом якогось літературного героя. Можна використовувати порівняння з героями мультфільмів, кінофільмів. Учасники можуть відчувати труднощі у підборі героїв, що може говорити про їхню невизначеність у житті.

4. Вправа «Квадро». Вправа дозволяє отримати зворотний зв'язок у вигляді міркувань, дискусії з пройденої теми; для вправи знадобиться картка 15x15 з варіантами відповідей «Так...», «Ні...», «Так, але.», «Ні, але.». Кожен учасник роз'яснює свою позицію щодо цього висловлювання.

Можливе використання наступних варіантів висловлювань-суджень: Щоб бути толерантним до людей, потрібно прийняти, перш за все, себе. Толерантність – це відмова від власних інтересів заради інтересів інших. Толерантність – це терпиме ставлення до людей різних соціальних категорій, у тому числі до волоцюг, злочинців.

До наявності ознак «інакшості» (інший колір шкіри, національність, поведінка) я ставлюся терпимо, але не бажав би цього у своїй сім'ї або у близьких людей. Основна рекомендація полягає в тому, щоб залишатися щирим у будь-яких незрозумілих умовах. Якщо ви не знаєте, що робити в певній ситуації, не панікуйте та постарайтеся просто рухатися вперед.

Отже, наведені вище рекомендації допоможуть з боку ЗВО та викладачів сформувати достатній рівень толерантності і, відповідно, саме толерантності

до невизначеності у майбутніх психологів, оскільки вони взаємообумовлені, що сприятиме в їх подальшому житті сприятливим міжособистісним відносинам. Розроблені рекомендації становлять практичну значимість і можуть бути використані психологами в закладах вищої освіти задля формування толерантності до невизначеності майбутніх психологів.

Висновки до третього розділу

Зміст програми формування толерантності до невизначеності у процесі розділено на чотири блоки: знайомство, формування когнітивного компонента, формування мотиваційного компонента, формування поведінкового компонента. Експериментальна програма передбачає 3 заняття.

Після реалізації програми формування толерантності до невизначеності, визначення ефективності виконаної роботи, нами використаний той самий діагностичний матеріал, що у констатуючому етапі експерименту.

Після проведення тренінгу високий рівень толерантності до невизначеності у студентів ЕГ виріз з 16,67% до 43,33%, даний показник залишився незмінним у студентів контрольної групи, кількість студентів ЕГ з низьким рівнем толерантності до невизначеності зменшилася з 36,67% до 30,0%. Виявлені підвищення значень мають різний рівень статистичної значущості, причому високим цей рівень є у 13 із 30 студентів.

Дослідження результатів формуючого експерименту в ЕГ показало, що існують значні відмінності між показниками першого та другого діагностичних вимірів таких характеристик, як толерантність до невизначеності ($p \leq 0,05$). У результаті експерименту відбулося їхнє суттєве зростання, підтверджене статистичним аналізом даних.

Можна визначити, що за критерієм Вілококсона підвищення рівня толерантності до невизначеності у майбутніх психологів достовірно підтверджено, у студентів КГ змін у рівні толерантності до невизначеності не відбулося.

Розроблені рекомендації становлять практичну значимість і можуть бути використані психологами в закладах вищої освіти задля формування толерантності до невизначеності майбутніх психологів.

ВИСНОВКИ

Отже, толерантність до невизначеності являє собою науковий конструкт, який має в наш час безліч варіантів тлумачень, але введення його в апарат психології може сприяти поясненню особливостей поведінки особистості в невизначених, багатозначних ситуаціях.

Розгляд толерантності до невизначеності у вигляді риси особистості передбачає погляд на даний конструкт як стабільний в часі, що змінюється тільки під впливом нового досвіду або цілеспрямованої активності самого суб'єкта. Толерантність до невизначеності не просто пов'язана з тими або іншими його рисами або поведінковими симптомами, але й бере активну участь в динамічних процесах, пов'язаних із подоланням чи породженням невизначеності (в першу чергу на когнітивному рівні) через зміну існуючих концептів та уявлень, а також за допомогою створення нових.

Відзначимо, що інтеграція конструкту толерантності до невизначеності / інтолерантності до невизначеності в психологічному дискурсі породжує багато проблем, пов'язаних як із множинністю тлумачень самого поняття, так і з відсутністю адекватного терміна у вітчизняній психології.

Втім, вивчення толерантності до невизначеності у взаємозв'язку із іншими психологічними феноменами, більш того самого процесу толерування невизначеності й побудови моделей цього процесу представляється актуальним завданням з огляду на якісні зміни вже минулих і тих що відбуваються за нинішніх умов.

Таким чином, для ситуації невизначеності, на відміну від проблемної ситуації, характерно, що вона з'являється як при дефіциті інформації, так і при її надмірності. Ситуація невизначеності викликає неоднозначну суб'єктивну оцінку сприйняття інформації щодо неї та має динаміку, що визначається ступенем можливої її зміни, перетворення чи модифікації в інтервалі часу, порівнянному з часом вирішення завдання в даних умовах. Також невизначені ситуації являються складними ситуаціями, що виражаються у вигляді функції

числа змінних, факторів, об'єктів, зв'язків, що потрібно враховувати при прийнятті рішення.

Ситуації невизначеності являються джерелом активності особистості й задають мотивацію до дослідницької діяльності. Але довготривале перебування в ситуації невизначеності чинить негативний вплив на стан здоров'я індивіда, невротизує особистість, являється причиною різних соматичних захворювань. Таким чином, необхідна спеціальна підготовка людини до дій в ситуації невизначеності.

Тип ставлення до ситуацій невизначеності у психологів може бути інтолерантний чи толерантний. Інтollerантний тип передбачає страждання від невизначеності, відчуття неприємних емоцій, бажання боротись з нею, прагнучи до максимальної визначеності. Толерантний тип ставлення до ситуацій невизначеності характеризується сприйняттям вказаних ситуацій як таких, що створюють умови для професійного розвитку, завдяки використанню переваг невизначеності.

Толерантність до невизначеності розглядається як стійка властивість особистості, психологічна сутність якої полягає в стійкості до впливів фактора неясності, нечіткості середовища і виявляється у прийнятті неоднозначності в процесі пошуку альтернатив рішення, терпиме відношення до новизни, до непередбачуваності, до складності й мінливості ситуації.

Експериментальною базою став Університет М. Драгоманова м. Київ. У дослідженні брали участь студенти заочного відділення, які навчаються на напрямку підготовки: психологія – 60 осіб, яких було поділено на 2 групи – експериментальну та контрольну.

Дослідження здійснювалося за такими етапами:

- 1) аналіз та підбір діагностичного матеріалу;
- 2) проведення діагностики виявлення рівня толерантності до невизначеності у групах;
- 3) проведення діагностики для виявлення особистих факторів прийняття рішень у групах;

4) аналіз впливу особистих факторів прийняття рішень на рівень толерантності до невизначеності;

5) складання рекомендацій щодо формування толерантності до невизначеності.

На першому етапі здійснювався аналіз та підбір діагностичного матеріалу, знайомство з групою піддослідних.

На другому та третьому, проведення опитувань для виявлення рівнів толерантності до невизначеності та особистих факторів прийняття рішень.

Як діагностичні матеріали, нами були обрані опитувальники: опитувальник Д. Маклейна в адаптації О.М. Осика

Мета: визначити рівень толерантності до невизначеності у студентів вищого навчального закладу.

Далі в дослідженні застосовувалася методика «Особистісні фактори прийняття рішень» (ОФР-25) (автор Т.В. Корнілова). Мета цієї методики полягає у встановленні здатності особистості усвідомлювати ступінь володіння та застосування продуктивних способів вирішення ситуацій невизначеності. Тест дозволяє виміряти 2 параметри, а саме: готовність до ризику та раціональність.

Дані з діагностики толерантності до невизначеності у студентів дозволяють сказати про наступне:

- 5 студентів ЕГ (16,67%) та 2 студенти КГ (6,67%) мають високий рівень толерантності до невизначеності, що свідчить про можливість прийняття рішення, набуття нового досвіду, навіть за умов невизначеності. Ці люди не хочуть працювати за шаблоном, вони готові до творчості, експериментів, імпровізації.

- 14 студентів ЕГ (46,67%) та 12 студентів КГ (40,00%) мають середній рівень толерантності до невизначеності, що свідчить, що 36% студентів, готові працювати за умов браку інформації, отримуючи новий досвід, готові до новизни, до розв'язання складних завдань.

- 11 студентів ЕГ (36,67%) та 16 студентів КГ (53,33%) мають низький рівень толерантності до невизначеності.

Аналіз результатів дослідження демонструє превалювання в обох групах середнього рівня раціональності. Друге місце у них займає низький рівень цієї якості, тобто студенти з даним рівнем менш схильні ретельно обмірковувати свої рішення та діяти лише за наявності повної інформації щодо всіх аспектів ситуації.

Гіпотезою даного дослідження виступало припущення про те, що толерантність до невизначеності майбутніх практичних психологів пов'язана з мотивами прийняття рішень. За результатами дослідження за критерієм Пірсона толерантність до невизначеності за нашими дослідженнями не залежить від особистітних факторів прийняття рішень. Отже, висунута гіпотеза була помилковою.

Зміст програми формування толерантності до невизначеності у процесі розділено на чотири блоки: знайомство, формування когнітивного компонента, формування мотиваційного компонента, формування поведінкового компонента. Експериментальна програма передбачає 3 заняття.

Після реалізації програми формування толерантності до невизначеності, визначення ефективності виконаної роботи, нами був використаний той самий діагностичний матеріал, що у констатуючому етапі експерименту.

Після проведення тренінгу високий рівень толерантності до невизначеності у студентів ЕГ виріз з 16,67% до 43,33%, даний показник залишився незмінним у студентів контрольної групи, кількість студентів ЕГ з низьким рівнем толерантності до невизначеності зменшилася з 36,67% до 30,0%. Виявлені підвищення значень мають різний рівень статистичної значущості, причому високим цей рівень є у 13 із 30 студентів.

Дослідження результатів формуючого експерименту в ЕГ показало, що існують значні відмінності між показниками першого та другого діагностичних вимірів таких характеристик, як толерантність до

невизначеності ($p \leq 0,05$). У результаті експерименту відбулося їхнє суттєве зростання, підтверджене статистичним аналізом даних.

Можна визначити, що за критерієм Вілкоксона підвищення рівня толерантності до невизначеності у майбутніх психологів достовірно підтверджено у студентів КГ змін у рівні толерантності до невизначеності не відбулося.

Розроблені рекомендації становлять практичну значимість і можуть бути використані психологами в закладах вищої освіти з метою формування толерантності до невизначеності майбутніх психологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вачков И. В. Введение в профессию психолог / И. В. Вачков, И. Б. Грипшуп, Н. С. Пряжников. Москва: Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2007. 464 с.
2. Гусев А. И. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості : дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.07. Київ, 2009. 233 с.
3. Дуткевич Т. В., Савицька О. В. Практична психологія: Вступ у спеціальність : навч. посібник, Київ: Центр учбової літератури, 2007. 256 с.
4. Кригер Е. Э. Типы ситуаций неопределенности в профессиональной деятельности педагога. Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2014. Вып. 1(142). С. 9-12.
5. Леонтьев Д. А. Вызов неопределенности как центральная проблема психологии личности. Психологические исследования. 2015. Т. 8. Вып. 40. URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2015v8n40/1110-leontiev40.html>
6. Лушин П. В. Неопределенность, которую не толерируют. Теория и практика психотерапии. 2016. Вып. 5. Том 3. С. 2-6.
7. Перегончук Н. В. Ситуація невизначеності перехідного періоду розвитку суспільства як психологічна умова формування професійної компетентності майбутнього психолога. «ScienceRise». - 2016. Вып. 3/1 (20). С. 41-45.
8. Выготский, Л.С. Педагогическая психология. Москва: Педагогика, 1991. 480 с.
9. Гегель, Г. Феноменология духа. Москва, 2000. 495 с.
10. Кригер Е.Э. Компетентностный подход в научно-методическом сопровождении профессионального здоровья педагога. «Вестник Томского государственного педагогического университета». Томск. 2012. Вып. 5. С. 72-75.

11. Кудрявцев, В.Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. Москва: Знание, 1991. 80 с.
12. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. Москва: Директ-Медиа, 2008. 392 с.
13. Андреева Г.М. Социальная психология. М.: Аспект Пресс, 2010.
14. Гусев А.И. Толерантность к неопределенности как составляющая личностного потенциала // Личностный потенциал: структура и диагностика / под ред. Д.А. Леонтьева. М.: Смысл, 2011. С. 300-329
15. Карпов А.В. Психология менеджмента: учеб. пособие. М.: Гардарики, 2005.
16. Корнилова Т.В. Новый опросник толерантности-интолерантности к неопределенности // Психологический журнал. 2010. Т. 31, № 1. С.74-86.
17. Луковицкая Е.Г. Социально-психологическое значение толерантности к неопределенности: автореф. дис. ... канд. психол. наук. СПб., 1998.
18. Мириманова М.С., Обухов А.С. Воспитание толерантности через социокультурное взаимодействие. Развитие исследовательской деятельности учащихся: метод, сб. / сост., ред. А.С. Обухов. М.: Народное образование, 2001. С. 88-98.
19. Носенко Е., Шаповал М. Толерантність до невизначеності як системо утворювальний особистісний чинник творчої обдарованості. Психологія і суспільство. 2002. Вип. 1. С. 97.
20. Перегончук Н.В. Ситуація невизначеності перехідного періоду розвитку суспільства як психологічна умова формування професійної компетентності майбутнього психолога. «ScienceRise». 2016. Вип. 3/1(20). – С. 41.
21. Петрова Н.И. Толерантность самоактуализирующейся личности // Толерантность и проблема идентичности. Материалы междунар. науч.-практич. конф. Ежегодник Российского психологического общества, 2002. Т. 9 (4). С. 254.

22. Хілько С.О. Методика дослідження особливостей формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. / НАПН України, Ун-т менедж. освіти ; редкол. : О.Л. Ануфрієва [та ін.]. Київ: АТОПОЛ ГРУП, 2016. Вип. 2(31). С. 138.
23. Adomo T.W., Frenkel-Brunswik E., Levinson D.J., Sanford R.N. The Authoritarian Personality. New York: Harper & Brothers. 1950.
24. Andersen S. M., Schwartz A. H. Intolerance of ambiguity and depression: A cognitive vulnerability factor linked to hopelessness // Social Cognition, 1992. Vol. 10 (3). P. 271-298.
25. Bakalis S., Joiner, T. Participation in tertiary study abroad programs: the role of personality // International Journal of Educational Management, 2004. Vol. 18(5). P. 286-291.
26. Bochner S. Defining Intolerance of Ambiguity // The Psychological Record, 1965. Vol.15. P. 393-400
27. Budner S. Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable // Journal of Personality, 1962. Vol. 30. P. 29-50
28. Chen C.C., Hooijberg R. Ambiguity intolerance and support for valuing diversity interventions // Journal of Applied Social Psychology, 2000. Vol. 30 (11). P. 2392-2408.
29. Clampitt P.G., Williams M.L. (2005). Conceptualizing and measuring how employees and organizations manage uncertainty // Communication Research Reports, 2005. Vol. 22 (4). P. 315-324.
30. DeRoma V., Martin K., Kessler M.L. The relationship between tolerance for ambiguity and need for course structure // Journal of Instructional Psychology, 2003. Vol. 30 (2). P. 104-109.
31. Durrheim K., Foster D. Tolerance of ambiguity as a content specific construct // Personality and Individual Differences, 1997. Vol. 22 (5). P. 741-750.
32. Ely C.M. Tolerance of ambiguity and use of second language strategies // Foreign Language Annals, 1989. Vol .22(5). P. 437-445.

33. Frenkel-Brunswik E. Intolerance of Ambiguity as an Emotional and Perceptual Variable // *Journal of Personality*, 1949. Vol. 18. P. 108-143
34. Frenkel-Brunswik E. Tolerance of Ambiguity as a Personality Variable // *American Psychologist*, 1948. Vol. 3. P. 268.
35. Furnham A., Ribchester T. Tolerance of ambiguity: A review of the concept, its measurement and applications // *Current Psychology*, 1995. Vol. 14 (3). P. 179-199.
36. Hallman R.J. The Necessary and Sufficient Conditions of Creativity // In J. C. Gowanet al. (Eds.) *Creativity: Its Educational Implications*. New York: Wiley, 1967.
37. Hartmann F. The effects of tolerance for ambiguity and uncertainty on the appropriateness of accounting performance measures // *Abacus*. 2005. Vol. 41 (3). P. 241-264.
38. Hazen B. T., Overstreet R. E., Jones-Farmer L. A., Field H. S. The role of ambiguity tolerance in consumer perception of remanufactured products // *International Journal of Production Economics*, 2012. Vol. 135 (2). P. 781-790.
39. Herman J. L., Stevens M. J., Bird A., Mendenhall M., Oddou G. The tolerance for ambiguity scale: Towards a more refined measure for international management research // *International Journal of Intercultural Relations*, 2010. Vol. 34 (1). P. 58-65.
40. Kajs L.T., Mccollum D.L. Dealing with ambiguity: assessment of tolerance for ambiguity in the context of school leadership // *Educational Leadership*, 2010. Vol. 14(Special Issue). P.77-91.
41. Kenny D.T., Ginsberg R. The specificity of intolerance of ambiguity measures // *Journal of Abnormal Psychology*, 1958. Vol. 56 (3). P. 300-304.
42. Lakhana A. Tolerance of Ambiguity in Educational Technology: A Review of Two Social Science Concepts. Masters thesis, Concordia University. 2012.

43. Lane M.S., Klenke K. The ambiguity tolerance interface: A modified social cognitive model for leading under un-certainty // *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 2004. Vol. 10 (3). P. 69-81.
44. Litman J.A. Relationships between measures of I- and D-type curiosity, ambiguity tolerance, and need for closure: An initial test of the wanting-liking model of information-seeking // *Personality and Individual Differences*, 2010. Vol. 48 (4). P. 397-402.
45. MacDonald A.P. Revised scale for ambiguity tolerance: reliability and validity // *Psychological Reports*, 1970. Vol. 26. P. 791-798.
46. Mclain D.L. The MSTAT-I: A new measure of an individual's tolerance for ambiguity // *Educational and Psycho-logical Measurement*, 1993. Vol. 53 (1). P. 183-189.
47. Merenluoto K., Lehtinen E. Number concept and conceptual change: Towards a systemic model of the processes of change // *Learning and Instruction*, 2004. Vol. 14(5). P. 519-534.
48. Naemi B.D., Beal D.J., Payne S.C. Personality predictors of extreme response style // *Journal of Personality*, 2009. Vol. 77 (1). P. 261-286.
49. Norton R.W. Measure of ambiguity tolerance // *Journal of Personality Assessment*, 1975. Vol. 39 (6). P. 607-619.
50. Ray J.J. Intolerance of ambiguity among psychologists: A comment on maier and lavrakas // *Sex Roles*, 1987. Vol. 16 (11-12). P. 559-562.
51. Rotter N.G., O'Connell A.N. The relationships among sex-role orientation, cognitive complexity and tolerance for ambiguity // *Sex Roles*, 1982. Vol. 8 (12). P. 1209-1220.
52. Sallot L.M., Lyon L.J. Investigating effects of tolerance-intolerance of ambiguity and the teaching of public relations writing: A quasi-experiment // *Journalism and Mass Communication Educator*, 2003. Vol. 58 (3). P. 251-272.
53. Sidanius J. Intolerance of ambiguity and socio politico ideology: A multidimensional analysis // *European Journal of Social Psychology*, 1978. Vol. 8. P. 215-235.

54. Stoycheva K. Tolerance for ambiguity, creativity, and personality // Bulgarian Journal of Psychology (SEERCP 2009 Conference Papers, Part Two), 2010. Vol.1-4. P. 178-188.
55. Trottier M., Roberts W., Drmic I., Scherer S. W., Weksberg R., Cytrynbaum C., Chitayat D. et al. Parents' perspectives on participating in genetic research in autism // Journal of Autism and Developmental Disorders, 2013. Vol. 43 (3). P. 556-568.
56. Vapenstad, E. V. The ambiguity of the psychoanalytic situation and its relation to the analyst's reverie // Psychoanalytic Psychology, 2010. Vol.27(4). P.513-535.
57. Zenasni F., Besanson M., Lubart T. Creativity and tolerance of ambiguity: An empirical study. // Journal of Creative Behavior, 2008. Vol. 42(1). P. 61-73.
58. Zhu D., Xie X., Xie J. (2012). When do people feel more risk? The effect of ambiguity tolerance and message source on purchasing intention of earthquake insurance // Journal of Risk Research, 2012. Vol. 15(8). P. 951-965.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник толерантності до невизначеності Маклейна (адаптація О.М. Осика)

Інструкція

Інструкція. Оцініть, наскільки Ви вважаєте дані висловлювання вірними щодо себе. При оцінці використовуйте таку шкалу:

1 _____ 4 _____ 7

не згоден || щось середнє || повністю згоден

Твердження

1. Я погано виношу невизначені ситуації
2. Мені буває важко реагувати на невизначені події
3. Мене приваблюють ситуації, які можна по-різному витлумачити
4. Я хотів би уникнути вирішення проблем, які необхідно розглядати з різних точок зору.
5. Я намагаюся уникнути невизначених подій
6. Я добре впораюся з невизначеними ситуаціями
7. Я віддаю перевагу звичним ситуаціям (новим)
8. Питання, які не можна розглядати тільки з одного погляду, дещо лякають мене
9. Я уникаю ситуацій, які надто важкі для мого розуміння
10. Я терпимо до невизначених ситуацій
11. Мені приносить задоволення вирішення проблем, які досить складні і невизначені
12. Я намагаюся уникати проблем, які не мають єдиного «кращого» рішення
13. Я часто шукаю щось нове і не намагаюся зберігати все по-старому у своєму житті
14. Я зазвичай віддаю перевагу новизні, ніж звичній
15. Мені не подобаються невизначені ситуації
16. Деякі проблеми такі складні, що спроба зрозуміти їх приносить задоволення
17. Я зовсім не хвилююся, коли доводиться шукати вихід у несподіваній ситуації
18. Мені подобається займатися проблемними ситуаціями, які своєю складністю ставлять у глухий кут деяких людей
19. Я віддаю перевагу ситуації, в якій є певна невизначеність

Аналіз результатів: у прямих значеннях: 3, 6, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 19; у зворотних значеннях: 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 12, 15.

У методиці також представлено три субшкали. Підрахунок суми балів за окремими субшкалами дозволяє виявити основне джерело інтолерантності до невизначеності: новизну проблеми, її складність. Назви субшкал та номери тверджень подані у ключі.

Ключ

Новизна проблеми – 2, 9, 11, 13.

Складність проблеми – 4, 5, 6, 7, 8, 10, 14, 15, 16.

Визначення рівня толерантності до невизначеності

Значення загального показника та показників за субшкалами конкретного респондента порівнюються із середніми значеннями.

Кількість балів - Рівень толерантності до невизначеності

0-42 - низький

43-50 - середній

51-63 - високий

Опитувальник «Особистісні фактори прийняття рішень» (ЛФР-25) (автор Т.Корнілова).

Інструкція випробуваному:

У бланку «Протокол» ви відзначаєте «+1», якщо висловлювання переважно Вас характеризує, «-1», якщо воно Вам не відповідає, і «0», якщо воно Вас наполовину характеризує.

Текст опитувальника

1. Під час підготовки до контрольної роботи (іспиту, звіту тощо) я намагаюся отримати всю інформацію, всі необхідні знання.
2. При вирішенні проблеми я обмірковую та оцінюю всі можливі варіанти, навіть якщо якісь із них нереальні чи неприйнятні.
3. Саме дії, а не роздуми допомагають мені досягти бажаних результатів.
4. У ситуаціях, які потребують вирішення, я завжди буваю так захоплений або розчарований справою, що мене не ускладнює вибір.
5. Я можу стверджувати чи заперечувати лише те, про що точно обізнаний.
6. Я обережний у своїх планах та діях.
7. Я неохоче ставлю на карту щось, волю діяти напевно.
8. Я завжди дбаю про ретельність і точність у своїх планах і діях.
9. Я боязкий.
10. Я ухвалюю рішення не на авось, а тільки після ґрунтовних роздумів.
11. Я дію згідно з девізом: «Не знаючи броду, не сунься у воду».
12. Я волю неодноразово обмірковувати рішення, щоб не допустити помилок.
13. Я охоче та сміливо йду на великий ризик.
14. Тільки усвідомивши правильність основ своєї дії, я ухвалюю рішення.
15. Я висловлюю свою думку, навіть якщо більшість інших людей займають протилежну позицію.
16. На роботу, яка здається мені цікавою, я наважуюсь навіть тоді, коли мені не ясно, чи впораюся я з нею.
17. Я легко замовляю і з незнайомими людьми, з якими хотів би почати розмову.
18. Я охоче замінив би свого начальника, щоб показати, чого можу досягти, навіть ризикуючи наробити помилок.
19. Я не ухвалюю рішення, поки не обдумаю всіх його наслідків.
20. Мене обтяжувала б ситуація самостійного ведення переговорів.
21. Навіть якщо я знаю, що мої шанси невеликі, я все одно катую щастя.
22. У ситуації невизначеності вибору я все ж таки схильний укласти угоду.
23. Мені не важко приймати самостійні рішення в будь-яких умовах.
24. Я довіряюсь партнерові тільки в тому випадку, якщо маю про нього повну інформацію.
25. До успіху у справах мене призводить швидше невтомність спроб, ніж скрупульозність розрахунків.

Ключ і відсоткові шкали для опитувальника ЛФР зі зведеної вибірки студентів (n = 240)

До шкали «раціональність» належать такі пункти опитувальника: 1, 2, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 19, 24.

До шкали «готовність до ризику» належать пункти: 3, 4, 7 (з інвертованим значенням), 13, 15, 16, 17, 18, 20 (з інвертованим значенням), 21, 22, 23, 25.

При підрахунку «сирих» балів пункти кожної шкали підсумовуються (у двох зазначених випадках - пункти 7 і 20 інвертуються, тобто беруться з протилежним знаком).

Результати діагностики за методикою толерантності до невизначеності Маклейна
(адаптація Є. М. Шевченка)

	ЕГ (константу вальний експеримент)	ЕГ (контрольний експеримент)	КГ (константу вальний експеримент)	КГ (контрольний експеримент)
1	43	45	43	43
2	45	53	37	37
3	53	55	45	45
4	30	31	39	39
5	47	47	46	46
6	48	51	37	37
7	47	53	31	31
8	47	49	43	43
9	22	26	30	30
10	53	61	36	36
11	35	36	35	35
12	48	54	39	39
13	54	62	50	50
14	45	45	25	25
15	50	52	35	35
16	50	59	55	55
17	44	48	38	38
18	51	56	35	35
19	44	46	50	50
20	35	41	54	54
21	37	43	46	46
22	34	38	48	48
23	32	38	34	34
24	43	51	41	41
25	29	35	39	39
26	55	59	40	40
27	34	36	44	44
28	41	46	47	47
29	44	52	49	49
30	38	38	43	43

Додаток Г

Результати діагностики за методикою «Особистісні фактори прийняття рішень (ОФР-25) Корнілової».

	ЕГ		КГ	
	раціональність	готовність до ризику	раціональність	готовність до ризику
1	5	-5	5	4
2	0	-2	-2	-8
3	-1	5	4	7
4	-1	-4	12	-2
5	8	-4	4	-1
6	1	5	11	-2
7	1	5	6	4
8	6	3	0	-1
9	-1	0	7	2
10	8	-4	-5	6
11	10	-4	-1	-4
12	8	2	0	-1
13	5	-5	-1	2
14	6	5	4	6
15	6	5	-1	-4
16	-4	-1	6	4
17	-1	5	9	0
18	5	5	11	-4
19	-1	-4	-2	-8
20	5	5	-5	6
21	4	5	10	-8
22	5	3	9	0
23	-4	-1	4	7
24	11	-4	8	-3
25	4	5	5	4
26	0	-2	7	2
27	-1	0	10	-9
28	8	2	10	-4
29	-1	2	4	-1
30	8	-3	4	6